

VERSLAG

CRB 2013 - 1617

De conjunctuur in de papier- en grafische sector
najaar 2013

CCE
Conseil Central de l'Economie
Centrale Raad voor het Bedrijfsleven
CRB

Bijzondere raadgevende commissie voor het Papier

**Verslag over de conjunctuur in de
papier- en grafische sector
najaar 2013**

**Aanspreekpunt:
Lieselot Smet
lieselot.smet@ccecrb.fgov.be**

Inhoudsopgave

1	Conjunctuuranalyse	4
1.1	Algemene Conjunctuur	4
1.2	Internationale context van de papier- en grafische sector.....	7
1.2.1	De papierindustrie	8
1.2.2	De grafische sector.....	10
2	Gedetailleerde becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en grafische sector, in België	11
2.1	Ontwikkeling van de pulp- en papierprijzen	11
2.1.1	Pulpprijzen (Europa).....	11
2.1.2	Oud papier.....	13
2.1.3	Papierprijzen (Europa).....	14
2.1.4	Papierprijzen (België)	17
2.2	Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België.....	18
2.2.1	Papier en kartonnijverheid.....	18
2.2.2	Grafische nijverheid.....	18
2.3	Omzet	19
2.4	Productie en investeringen	20
2.5	Buitenlandse handel	25
2.6	Werkgelegenheid.....	28
3	Conclusie	34
3.1	Pulp	34
3.2	Papier	34
3.3	Grafische sector.....	35
3.4	Tewerkstelling.....	36
3.5	Algemeen.....	36
4	Bibliografie	37

Lijst grafieken

Grafiek 1-1: Economische sentiment indicator in de Europese Unie en België.....	5
Grafiek 1-2: Ontwikkeling van het reëel Belgisch bbp per kwartaal.....	7
Grafiek 2-1: Ontwikkeling pulpprijzen (in \$/ton)	12
Grafiek 2-2: Ontwikkeling pulpprijzen (in €/ton)	13
Grafiek 2-3: Prijsontwikkeling van oud papier in de buurlanden en het gemiddelde (gemengd, franco fabriek)- herziene formule	14
Grafiek 2-4: Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier	17
Grafiek 2-5: Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in%)	21
Grafiek 2-6: Bezettingsgraad productiecapaciteit in relatie tot het investeringsniveau van de grafische sector (NACE 18+58).....	24
Grafiek 2-7: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de papierindustrie.....	31
Grafiek 2-8: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de grafische sector	31

Lijst tabellen

Tabel 1-1: Reële % groei BBP (projectie herfst 2013)	4
Tabel 1-2: Herziening groei BBP sinds lente projectie 2013	5
Tabel 1-3: Reële % groei BBP (projectie herfst 2013)	6
Tabel 1-4: Herziening groei BBP sinds lente projectie 2013	6
Tabel 2-1: Ontwikkeling van de bruto-omzet - miljoenen euro's.....	20
Tabel 2-2: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - 9 maandelijks cijfers	21
Tabel 2-3: Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijks en driemaandelijks btw-aangiften - miljoenen euro's	23
Tabel 2-4: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in de waarde van enkele papierproducten - in miljoenen euro's.....	27
Tabel 2-5: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten - in miljoenen euro's	28
Tabel 2-6: Uitsplitsing van de werknemers naar sector, statuut en bedrijfstak	29
Tabel 2-7: Ontwikkeling van het aantal werknemers naar paritair comité, statuut en geslacht.....	30
Tabel 2-8: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector in het eerste kwartaal van 2013	32
Tabel 2-9: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (eerste 3 kwartalen van het jaar)	33

Lijst figuren

Figuur 2-1: Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België	19
---	----

1 Conjunctuuranalyse

De conjunctuur van de papier- en grafische sector komt tot stand binnen een groter economisch geheel. Daarom bespreken we eerst de algemene conjunctuur om nadien over te gaan tot de sectorspecifieke situatie.

1.1 Algemene Conjunctuur

Voor 2014 wordt verwacht dat alle grote economische blokken in de wereld positieve groeicijfers zullen neerzetten, cfr. Tabel 1-1. Voor de Eurozone en de EU zou dit na 2 jaar van economische krimp of nulgroei opnieuw positieve groei betekenen. De herfst projecties van de Europese Commissie voor 2014 en 2015 voorspellen voor de Eurozone een BBP- groei van respectievelijk 1,1% en 1,7% en voor de EU 1,4% en 1,9%.

De jaren 2014 en 2015 betekenen voor alle economische blokken, met uitzondering van Japan en China, een verbetering in de groeiprojectie ten opzicht van het voorgaande jaar. De geraamde BBP-groei voor China gaat er echter lichtjes op achteruit in 2014 en stabiliseert in 2015. Voor Japan kent de BBP- groei ook een lichte achteruitgang in 2014. Voor het jaar 2015 schat de Europese Commissie de BBP- groei van Japan echter beduidend lager (0,7%) in dan het voorgaande jaar.

De zwakste economische groeivoorspelling van alle grote economische blokken voor 2014 vinden we terug bij de Eurozone. Voor 2015 krijgt de Eurozone de op één na (Japan) laagste groeivoorspelling toegewezen.

De Europese Commissie spreekt in haar herfstvoorspelling over een versnelling van de groei in de grote ontwikkelde economieën en een opmerkelijke vertraging in de groeielanden. Zij gaat er van uit dat de in het verleden gerealiseerde groei in de groeielanden op middellange termijn niet langer houdbaar is omwille van structurele zwaktes en onevenwichten.

Tabel 1-1: Reële % groei BBP (projectie herfst 2013)

	2012	2013	2014	2015
Eurozone	-0,7	-0,4	1,1	1,7
EU	-0,4	0,0	1,4	1,9
VSA	2,8	1,6	2,6	3,1
Japan	2,0	2,1	2,0	1,3
Wereld	3,3	3,2	4,0	4,4
China	7,8	7,5	7,4	7,4

Bron: European Economic Forecast autumn 2013

In vergelijking met de eerdere projectie (lente 2013) valt het op dat de vooruitzichten uiteenlopend worden bijgesteld, cfr. Tabel 1-2. Voor de wereldeconomie en Japan stelt ze de vooruitzichten zowel voor 2013 en 2014 opwaarts bij, terwijl ze dit voor de Eurozone voor 2013 ongewijzigd laat en voor 2014 neerwaarts aanpast.

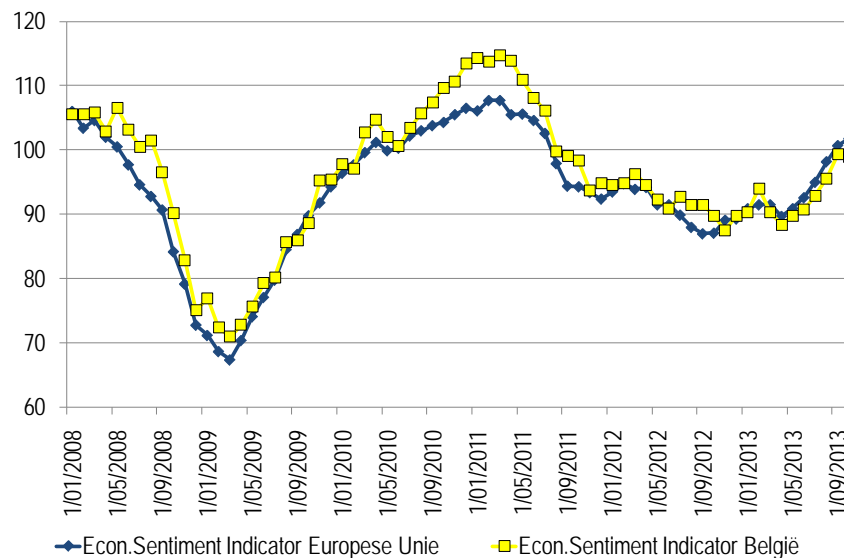
Tabel 1-2: Herziening groei BBP sinds lente projectie 2013

	2011	2012	2013	2014
Eurozone			=	↓
EU			↑	=
VSA			↓	=
Japan			↑	↑
Wereld			↑	↑
China			-	-

Bron: European Economic Forecast spring 2013 & autumn 2013

Uit enquêtes gevoerd door de Europese Commissie blijkt dat het economisch vertrouwen (Economic Sentiment Indicator) sinds mei 2013 voor de EU en België fors is verbeterd. Tot de vertrouwensverbetering in de EU en de eurozone heeft de industrie voornamelijk een belangrijke bijdrage geleverd. Ook het consumentenvertrouwen is toegenomen. De diensten en de detailhandel verliezen wat terrein in de Eurozone, maar in de EU als geheel is het vertrouwen in de dienstensectoren goed, o.a. dankzij een dynamische dienstensector in het Verenigd Koninkrijk. Ook op het vlak van de financiële diensten (niet opgenomen in de economische sentiment indicator) doet de Eurozone het niet zo goed, terwijl de hele EU positief is.

Grafiek 1-1: Economische sentiment indicator in de Europese Unie en België

Bron: Eurostat

In deze ontwerpnota wordt gebruik gemaakt van de herfstprojectie 2013 van de Europese Commissie dat werd gepubliceerd op 5 november 2013. Op 19 november 2013 publiceerde de OESO haar vooruitzichten en deze sluiten aan bij de projecties van de Europese Commissie.

De groeicijfers voor België en haar omringende landen in Tabel 1-3 evolueren gunstig in 2014 en 2015; enkel Nederland worstelt nog met een quasi nulgroei in 2014. De geprojecteerde groei voor België in 2015 blijft wel onder de gemiddelde vooruitzichten voor de Eurozone.

Tabel 1-3: Reële % groei BBP (projectie herfst 2013)

	2012	2013	2014	2015
Eurozone	-0,7	-0,4	1,1	1,7
België	-0,1	0,1	1,1	1,4
Duitsland	0,7	0,5	1,7	1,9
Frankrijk	0,0	0,2	0,9	1,7
Nederland	-1,2	-1,0	0,2	1,2

Bron: European Economic Forecast autumn 2013

Voor al de bestudeerde landen in Tabel 1-4 werden de groeicijfers voor 2014 in de lenteprojectie naar beneden herzien ten opzichte van de herfstprojectie.

Tabel 1-4: Herziening groei BBP sinds lente projectie 2013

	2011	2012	2013	2014
Eurozone			=	↓
België			↓	↓
Duitsland			↑	↓
Frankrijk			↑	↓
Nederland			↓	↓

Bron: European Economic Forecast spring 2013 & autumn 2013

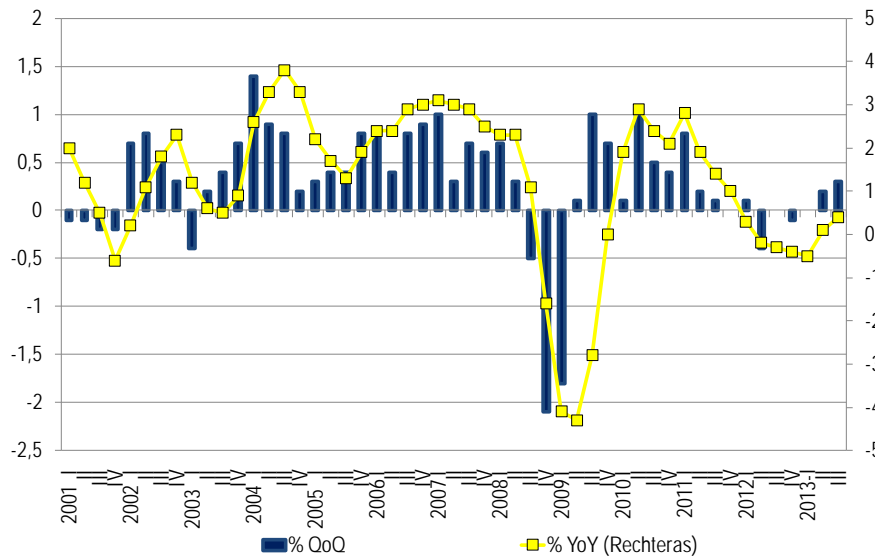
De beperkte groei in België in het tweede kwartaal van 2013 (+0,2%) doet de Europese Commissie besluiten dat een voorzichtig herstel is ingezet. Deze bescheiden kwartaalgroei is de grootste van de twee voorbije jaren en breekt met een stagnatiepatroon. De vertrouwensindices zijn toegenomen in de industrie, de diensten en bij de consumenten en ze benaderen hun lange termijn gemiddelden.

De groei zal in 2014-2015 voor België in sterke mate worden bepaald door de evolutie van de binnenlandse vraag, vooral de private consumptie en uitrustingsinvesteringen. Wat de buitenlandse vraag betreft, is de internationale handel in hoge mate regionaal gericht, lees Europees; daarom zal deze niet zo sterk worden beïnvloed door de terugval van de globale handel.

Uit de Grafiek 1-2 blijkt dat de positieve Belgische groeicijfers na de crisis in 2008-2009, neerwaarts omgebogen worden na 2011. De jaar-op-jaar groeicijfers voor de laatste drietal kwartalen van 2012 gaven aan dat de uitdieping nagenoeg stabiliseerde. Vanaf het tweede kwartaal van 2013 noteert men een positieve jaar-op-jaar groei van 0,1%, vanaf het 3e kwartaal 0,4%.

Grafiek 1-2: Ontwikkeling van het reëel Belgisch bbp per kwartaal

Bron: Nationale Bank van België (NBB)

1.2 Internationale context van de papier- en grafische sector

De aantrekkende economische groei die voor het grootste deel van de economische blokken wordt voorspeld vanaf 2014 (cfr. Tabel 1-1) zal een positieve impact hebben op de vraag naar papier- en grafische producten. De conjunctuurgevoelige segmenten, zoals de gedrukte advertenties, zullen hier de meeste invloed van ondervinden.

Toch valt de overcapaciteit op de papier- en grafische markt op. Dit is dus meer een structureel dan een conjunctureel probleem. Enerzijds werd er in het verleden een overaanbod opgebouwd en anderzijds zwakt de digitalisering de vraag naar papier en de grafische producten verder af.

Aan aanbodzijde werd de wereldwijde productiecapaciteit geleidelijk aan uitgebreid in de groeielanden, maar ook in Europa tot in 2005¹. Er werd geanticiperd op een verdere economische groei en aantrekkende vraag naar papier. Niet lang daarna braken echter achtereenvolgens de bankencrisis (2008) en de Europese schuldencrisis (2011) uit met een vertrouwenscrisis als resultaat die tot op vandaag nog nazindert.

Aan vraagzijde zorgde de digitale omwenteling in de geïndustrialiseerde economieën ervoor dat de papierdragers marktaandeel verloren aan digitale alternatieven. De segmenten die onaangetast bleven door de digitalisering vinden we terug in de productie van de verpakkingen en het papier voor huishoudelijk gebruik. Hier zal namelijk nu en in de toekomst geen vraag ontstaan naar digitale alternatieven. Naast concurrentie creëert de digitalisering ook opportuniteiten voor aanbieders om zich een nieuw profiel aan te meten waar de complementariteit van schriftelijke en digitale media centraal staat.

---

¹ CRB 2013-0151

1.2.1 De papierindustrie

Op wereldniveau

De prestaties van de papiersector kunnen internationaal sterk verschillen. In Europa lijden de producenten van grafisch papier bijvoorbeeld meer onder een overcapaciteit op de markt dan de Noord- Amerikaanse producenten. Midden 2013 was de bezettingsgraad van de productiecapaciteit in Europa met 81% lager dan midden 2012, terwijl deze in Noord-Amerika met 92% een hoger niveau dan een jaar eerder innam. In de V.S. trokken de catalogi- en printactiviteiten aan ten opzichte van midden 2012².

Ook naargelang de papersoort kunnen de prestaties van de papiersector sterk variëren. Zo doen de segmenten van verpakings- en tissue papier het significant beter dan het segment van het grafisch papier³. De verbeterde groeivoorspellingen voor 2014 voor het grootste deel van de internationale economische blokken en het groeiend succes van online aankopen doen de vraag naar verpakingspapier verder toenemen. In de grafische papiersector dreigen de problemen echter voort te duren. Er zijn structurele veranderingen aan de gang die in de toekomst vermoedelijk nog zullen versterkt worden. Eén voorbeeld hiervan is de tendens bij bedrijven om van papieren facturen over te schakelen op elektronische facturen om kosten te besparen. Als gevolg hiervan neemt de behoefte aan papieren enveloppen af⁴.

Op Europees niveau

De Europese papiermarkt kent een structurele overcapaciteit die versterkt werd door de economische recessie.

De structurele overcapaciteit situeert zich voornamelijk op de markt van het grafisch papier. Een voorzichtige aantrekking van de economie en dus van de vraag kan die overcapaciteit deels wegwerken, maar niet volledig. Op de markt van het grafisch papier heeft de digitalisering een belangrijke rol gespeeld in het ontstaan van de overcapaciteit. De gedrukte media hebben belangrijke marktaandeelen verloren ten aanzien van de digitale media. Recente cijfers bewijzen dat de aantasting van de markt nog altijd gaande is. PPPC (Pulp, Paper and Products Council) raamt dat de West-Europese vraag naar grafisch papier de eerste 10 maanden van 2013 is afgenomen met 5,6% ten opzichte van de eerste 10 maanden van 2012. Tegelijkertijd werd de productiecapaciteit ook met 5,6% afgebouwd⁵.

Zoals we al zeiden kan de evolutie van de vraag echter sterk verschillen naargelang de papersoort. In segmenten zonder digitale alternatieven, zoals het verpakingspapier, zal de economische groei de toegenomen vraag verder aanwakkeren. Het groeiend succes van online aankopen zal de nood aan verpakkingen verder doen toenemen.

---

² FOEX, 17/09/2013

³ FOEX, 16/07/2013

⁴ FOEX, 3/12/2013

⁵ FOEX, 26/11/2013

Toch zijn de kansen op succes niet louter afhankelijk van de aanwezigheid van digitale alternatieven in een bepaald segment. Gedrukte en digitale media hoeven elkaar niet in de weg te staan. Onderzoek heeft uitgewezen dat de combinatie van media, inclusief drukwerk, een grotere communicatiekracht bezit dan één medium⁶. De gedrukte media maken deel uit van een instrumentarium aan communicatiemiddelen. Het dient meer als een onderdeel van een mediapakket gezien te worden in plaats van een alleenstaand medium. Een mooi voorbeeld hiervan is de 'uitgebreide realiteit'. In het geval van de 'Lego digital box' krijgt de verpakking een extra dimensie door een realistisch beeld van de inhoud van de doos te projecteren op een computerscherm. Dit gebeurt aan de hand van de barcode die zich op de verpakking bevindt. Dit soort innovaties leidt uiteindelijk tot een grotere beleving van het papier voor de consument.

In deze innovatiecontext is het belangrijk om ook het duurzame karakter van papierproducten te onderstrepen. Volgens de ERPC (European Recovered Paper Council) bedroeg de recyclagegraad van papier en karton in 2012 71,7%⁷. Dat duurzaamheid één van de speerpunten is in de strategie van de Europese papiersector, werd ook duidelijk op de jaarlijkse vergadering van CEPI (Confederation of European Paper Industries) tijdens de European Paper week van 26/11-18/11/2013. Intensief onderzoek van het laatste jaar door CEPI, via 'The Two Team Project', heeft een gamma aan inzichten in nieuwe technologieën opgeleverd die de economische voetafdruk van de papiersector in de toekomst verder kunnen reduceren. Dat deze technologieën tegelijkertijd kostenbesparingen realiseren is mooi meegenomen.

Op Belgisch niveau

De conjunctuur van de Belgische papier- en kartonindustrie kent een neerwaartse trend in 2013, die bijna uitsluitend toe te schrijven is aan het segment van de papier- en kartonfabricage. Het verwerkingssegment wordt gekenmerkt door een opwaartse tendens, maar vertoont recent het begin van een daling. Het kampt in de loop van 2013 ook met een relatief lage bezettingsgraad van zijn productiecapaciteit. Het fabricagesegment daarentegen bereikt hoge toppen qua bezettingsgraad. Waarschijnlijk is dit veroorzaakt door de vermindering van productiecapaciteit door bestaande producenten.

Uit de novemberenquête 2013 van de Nationale Bank van België (NBB) blijkt voor de papier- en kartonindustrie in zijn geheel nochtans een recente verbetering van de binnen- en buitenlandse bestellingen en het productietempo. Dit wordt vertaald in een positief verloop en betere vooruitzichten voor de verkoopprijzen. Toch wordt de buitenlandse orderpositie negatief ingeschat en daalt de gemiddelde verzekerde activiteitsduur.

---

⁶ GN, 11/2013

⁷ CEPI sustainability report 2013; La lettre du papier, 15/09/2013

1.2.2 De grafische sector

Op Europees niveau

Ondanks het aantrekkelijk vertrouwen in Europa, blijft de grafische sector met overcapaciteitsproblemen kampen. De belangrijkste oorzaak situeert zich in de opkomst van de digitale media die een groeiend marktaandeel van de gedrukte media innemen. Zo winnen digitale kranten, tijdschriften, boeken, reclame aan populariteit ten nadele van de gedrukte exemplaren. Toch groeit de overtuiging dat digitale en gedrukte media complementair zijn en dat de combinatie ervan een grotere communicatiekracht heeft dan één medium op zich. Nu al bestaat de mogelijkheid om het digitale e-book en de papieren versie als één pakket te verkopen. Een abonnement op een gedrukte krant geeft meestal gratis toegang tot de digitale versie en gedrukte reclameaffiches kunnen extra inhoud bevatten die toegankelijk is via draagbare toestellen⁸. Drukwerk zal blijven bestaan, maar niet langer als een alleenstaand product, dan wel als een onderdeel van een volledig mediaaanbod.

De hele digitale omwenteling van de grafische bedrijven vraagt het herdenken van de eigen strategieën en verdienmodellen. De meeste drukkerijen opteren ervoor om hun bestaande rol te verruimen van drukwerkleverancier tot mediadienstverlener. Deze laatste levert naast drukwerk, ook buitenreclame, internet en cross media campagnes. Wat bepalend is voor het succes van een mediadienstverlener is vooral zijn creativiteit en dus niet alleen zijn prijs. De mediadienstverlener vormt de schakel tussen de producent en de klant. Hij hoeft daarvoor niet alle mediadiensten zelf te produceren, maar kan beroep doen op een netwerk aan externe specialisten waaraan hij dit soort opdrachten kan uitbesteden⁹.

Het ziet er dus naar uit dat het actieterrein van de grafische sector zich zal uitbreiden tot een bredere en geïntegreerde communicatiedienstverlening. Er duiken verschillende opportuniteiten voor Europese grafische bedrijven op die investeringen in machinerie, personeel, technologie en ICT vragen. Het blijft echter moeilijk om na de bankencrisis voldoende geldmiddelen te bekomen om investeringen mogelijk te maken. De vooropgestelde economische groei in 2014 brengt echter licht aan het einde van de tunnel. Een geleidelijke aantrekking van de economie en het economisch vertrouwen zou ook verbetering moeten brengen voor het investeringsklimaat.

Op Belgisch niveau

De conjunctuur van de grafische sector kent in België opnieuw een neerwaartse tendens in 2013. De dalende conjunctuurcurve in 2012 komt in een versnelling terecht in de loop van 2013 en belandt onder het niveau van eind 2008. Recent is een toename in de brutoreeks te zien wat de afgevlakte conjunctuurcurve lichtjes naar boven doet ombuigen.

Alle novemberindicatoren wijzen op een (tijdelijke) verbetering. Er is een toename van het aantal binnenlandse en buitenlandse bestellingen te observeren, wat leidt tot een positieve inschatting van de orderpositie, de verkoopprijzen en de prijsvooruitzichten. Ook de optimistische werkgelegenheids- en vraagvooruitzichten liggen in dezelfde lijn. Toch dient dit optimisme genuanceerd te worden aangezien de oktoberenquête voor alle indicatoren een daling liet optekenen.

---

⁸ GN, 11/2013

⁹ GN, 06/2013

Ook de Belgische grafische markt wordt, zoals de Europese, gekenmerkt door een overcapaciteit. Dit is onder andere het gevolg van de digitalisering. Digitale media zijn niet meer uit het dagelijks leven weg te denken. Van de generatie Y (18-30jaar) maakt de meerderheid wekelijks gebruik van sociale netwerken. Ze verwachten dat informatie naast relevant ook altijd beschikbaar is. Het komt er dus op aan om hen toegang tot die informatie te geven. Het belang van digitale media zal in de toekomst nog verder aan belang winnen, want de volgende generatie Z werkt nog meer met het internet en is hier meer mee vertrouwd en technisch in onderlegd¹⁰. Volgens de laatste conjunctuurenquête van Febelgra¹¹ creëert het internet en e-commerce echter bij meer dan de helft van de respondenten kopzorgen over hun verder voortbestaan.

Op één of andere manier dienen grafische bedrijven op deze 'digitale' behoefte in te spelen en zichzelf 'heruit' te vinden. Daarbij wint het idee van de complementariteit van gedrukte en digitale media aan belang. Naast het aanbod uit te breiden naar digitale media, wordt het drukwerk ook persoonlijker, creatiever en groeit het belang van just in time leveringen. Deze elementen zorgen ervoor dat de bedrijven in de sector opnieuw meer zullen concurreren op toegevoegde waarde en minder op prijs. Toch is bij 85% van de respondenten prijzenconcurrentie nog altijd een risico voor hun voortbestaan¹².

Het moeilijk economisch klimaat speelde in het verleden niet in de kaart van de Belgische grafische ondernemingen. Dit had voornamelijk een impact op de conjunctuurgevoelige segmenten, zoals die van het reclaimedrukwerk. Met de betere groeivoorzichten voor 2014 (1,1%) en 2015 (1,7%), cfr. Tabel 1-3, mag echter ook een verbetering in de vraag naar het reclaimedrukwerk verwacht worden. Op de vraag of dit een toename zal teweeg brengen, is het antwoord negatief. De aantrekking van de economie zal hoogstens de afname van de vraag kunnen afremmen. De achteruitgang van het marktaandeel is voornamelijk structureel geworteld. Zoals eerder vermeld vraagt dit dus van de grafische bedrijven een heroriëntering van hun strategie en verdienmodel.

2 Gedetailleerde becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en grafische sector, in België

2.1 Ontwikkeling van de pulp- en papierprijzen

2.1.1 Pulpprijzen (Europa)

Om een goed inzicht te krijgen in het prijsverloop van het papier, is het noodzakelijk om eerst de prijsevolutie van de belangrijkste grondstof voor het papier van nabij te volgen. Dit doen we aan de hand van onderstaande grafieken die ons een beeld geven over het prijsverloop van twee belangrijke pulpproducten op de Europese markt, namelijk de northern bleached softwood kraftpulp of NBSK en de bleached hardwood kraft pulp of BHKP. De NBSK-pulp bestaat uit gebleekte naaldhoutpulp met lange vezels en zorgt voor de weerbaarheid van het papier, terwijl de BHKP-pulp afkomstig is van gebleekt loofhout met korte vezels en bijdraagt aan de zachtheid en de opaciteit van het papier.

---

¹⁰ GN, 11/2013

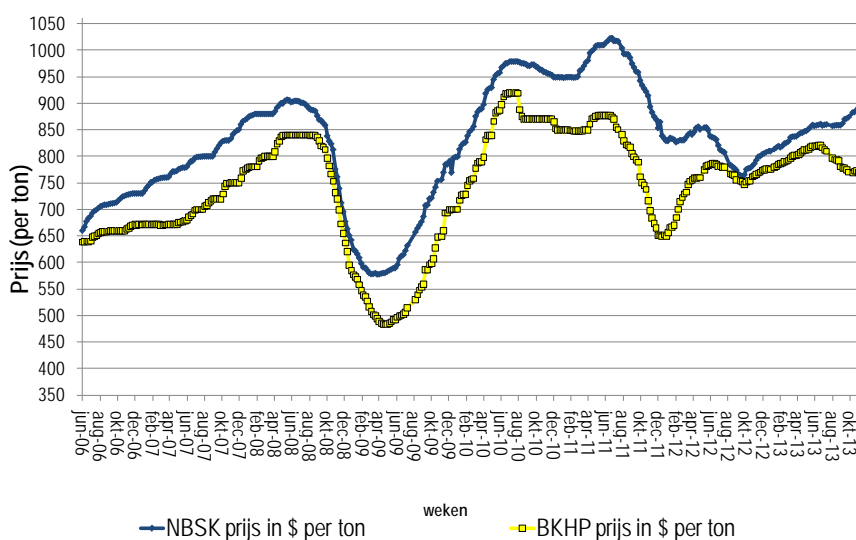
¹¹ 2de kwartaal 2013

¹² Conjunctuurenquête Febelgra, tweede kwartaal 2013

Het prijsverloop van beide pulpsoorten kent lange tijd een synchroon verloop. Vanaf maart 2012 beginnen de prijsbewegingen van beide pulpsoorten verschillend te verlopen waardoor de prijzen van beide pulpsoorten elkaar sterk gaan benaderen. Dit neemt de incentive weg om de naaldhoutpulp te vervangen door de traditioneel goedkopere loofhoutpulp. In conjunctuurverslag CRB 2013-0151 wezen we er al op dat dit slechts een tijdelijke situatie is. Zo zien we dat eind 2012 en begin 2013 het prijsverschil langzaam terug groter wordt. De prijzen van beide pulpsoorten worden omhooggestuwd en kennen terug een gelijkaardig verloop.

Vanaf juli 2013 wijzigt de situatie echter en slaan beide pulpprijzen een andere weg in. Het prijsverschil tussen beide pulpsoorten neemt sterk toe. De prijs van BKHP pulp gaat in dalende lijn en dit omwille van verschillende redenen. In de eerste plaats zorgt een laag productievolume van houtvrij papier voor een zwakke vraag naar BKHP pulp. Ook de importvraag van BKHP pulp door China en andere Aziatische landen daalt (tijdelijk) omdat het binnenlands aanbod van deze pulpsoort is toegenomen. Binnen Europa is het aanbod ook gestegen als gevolg van de gedeeltelijke omschakeling van de productiecapaciteit van oplospulp naar BKHP pulp. Dit kwam er door de zwakke vraag en prijszetting voor oplospulp waardoor BKHP pulp aantrekkelijker werd om te produceren¹³.

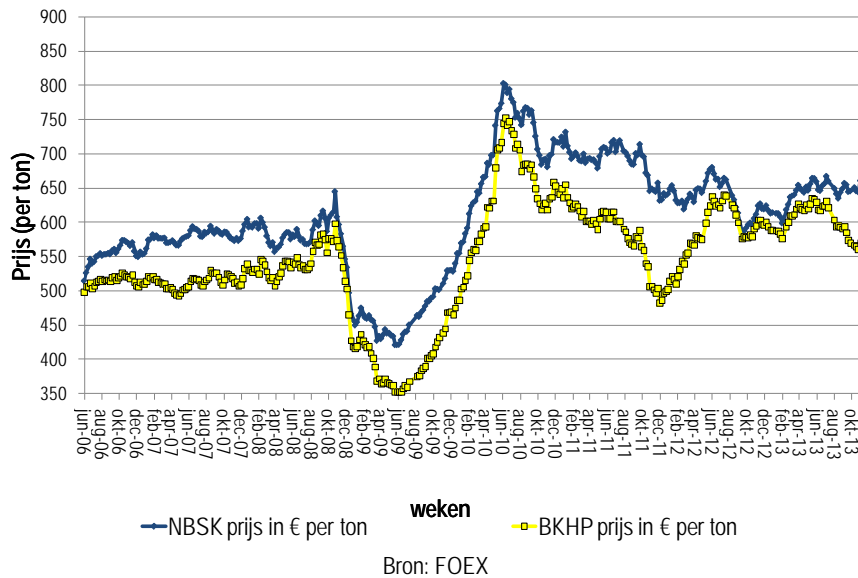
Grafiek 2-1: Ontwikkeling pulpprijzen (in \$/ton)

Tijdens de eerste helft van 2013 verliest de euro een beetje terrein ten opzichte van de dollar. Er wordt een iets sterkere prijsstijging in euro ten opzichte van de dollar vastgesteld voor beide pulpsoorten. Een versterking van de euro ten opzichte van de dollar in de tweede helft van 2013 zien we weerspiegeld in de zwakkere toename van de pulpprijzen in euro ten opzichte van de dollar voor beide pulpsoorten. Eind oktober bereikt de euro ten opzichte van de dollar een voorlopige piek in 2013.

¹³ FOEX, 20/08/2013

Grafiek 2-2: Ontwikkeling pulpprijzen (in €/ton)

2.1.2 Oud papier

Naast verse pulp kan men voor de productie van papier ook gebruik maken van gerecycleerde pulp op basis van oud papier. Daarom bekijken we hiervan het prijsverloop in Grafiek 2-3. Deze grafiek geeft de prijsontwikkeling van oud papier in de verschillende buurlanden weer en het gemiddelde hiervan, wat richtinggevend is voor de Belgische prijzen.

Ten opzichte van 2011 is het huidig prijsniveau voor oud papier laag. Het prijsverloop is sterk afhankelijk van de uitvoer naar Azië en China. In China geldt er vanaf februari 2013 een verstrengde kwaliteitscontrole voor een voorlopige periode van 10 maanden op de invoer van een aantal producten waaronder oud papier. Deze kwaliteitscontrole, ook wel genaamd 'Operation Green Fence', richt zich voornamelijk op een aantal milieucriteria waaraan de producten moeten voldoen¹⁴. Dit zou voor 2013 een verminderde export naar China kunnen betekenen¹⁵. Tijdens de eerste 8 maanden van 2013 is de import van oud papier door China afgenomen met 1,1%¹⁶. Recente berichten wijzen er op dat de verstrengde kwaliteitscriteria in China en de verminderde vraag vanuit China, o.a. als gevolg van de economische groeivertraging, de druk op Europese leveranciers heeft verhoogd om te verkopen op de eigen markt¹⁷. Het binnenlands aanbod stijgt dus doordat de volumes naar China zijn gedaald en dit heeft een temperend effect op de prijzen van oud papier¹⁸.

¹⁴ http://www.recyclingtoday.com/Article.aspx?article_id=140382

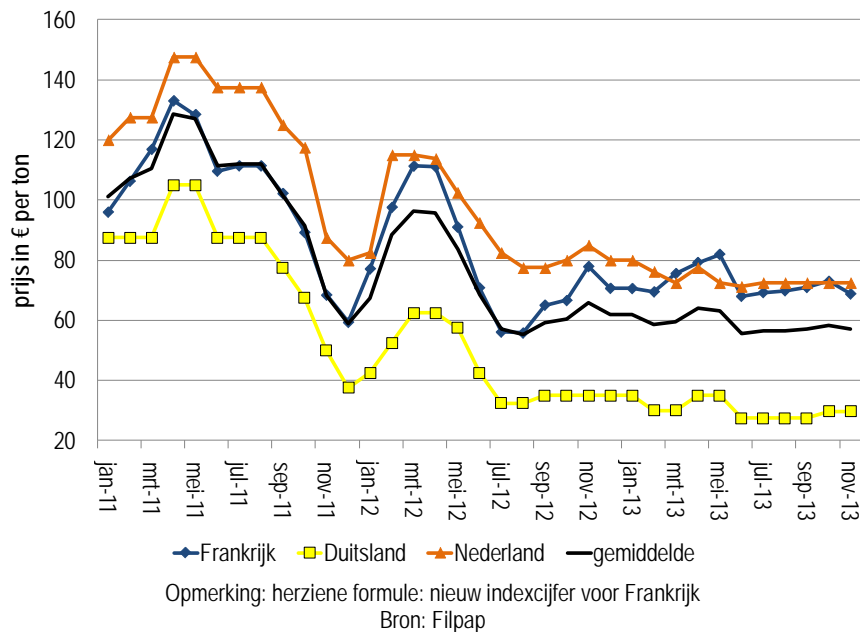
¹⁵ Cfr. Conjunctuurverslag CRB 2013-0812

¹⁶ Lettre du papier, 2/10/2013

¹⁷ FOEX, 16/07/2013

¹⁸ FOEX, 5/11/2013

Grafiek 2-3: Prijzontwikkeling van oud papier in de buurlanden en het gemiddelde (gemengd, franco fabriek)-herziene formule

2.1.3 Papierprijzen (Europa)

Het gemiddelde van de Europese papierprijzen maakt over een ruime periode van 2011 tot begin 2013 een aantal golvende bewegingen die qua omvang afnemen doorheen de tijd. In de maand augustus en ook deels in september 2013 nemen de prijzen echter vrij sterk toe vergeleken met de eerste helft van 2013. Voorlopig stabiliseren de papierprijzen zich op een niveau vergelijkbaar met dat van eind 2012.

De gemiddelde papierprijs bestaat zowel uit prijzen voor grafisch (druk- en schrijf-) papier als verpakkingspapier. Het hierboven besproken prijsverloop geldt voor het gemiddelde van al deze vermelde papiersorten, maar niet voor elke papiersort individueel. De prijsevolutie kan variëren tussen de papiersorten onderling en daarom bekijken we het prijsverloop per categorie apart.

Krantenpapier (op rollen)

Eerst bekijken we de prijsevolutie van het Europees krantenpapier. Tijdens de periode 2006-2013 wordt de stelselmatige daling van de papierprijs onderbroken door een aanzienlijke afname begin 2010. De papierprijs eindigt op het laagste niveau sinds het begin van de periode, met € 407,79 per ton op 25 mei 2010. Eind 2010 veert de prijs echter terug op wat de voorgaande daling grotendeels compenseert. De groei houdt aan tot eind 2011, maar vanaf dan gaat de prijs van het Europees krantenpapier in dalende lijn. Een zwakke economische activiteit en een groeiend aandeel digitale lezers weegt op de vraag naar nieuwspapier. Ook de aanpassing van de kranten naar kleinere formaten en een minder groot aantal pagina's per exemplaar doet de volumes dalen¹⁹.

¹⁹ FOEX, 15/01/2013

Toch geven recente berichten aan dat de vraag en het aanbod op de markt van het krantenpapier beter in balans zijn dan op de markt van het houthoudend grafisch papier. De sluiting van productiesites tijdens de tweede helft van 2013 vermindert de productie waardoor aanbod en vraag beter op elkaar aansluiten. Dit zorgt in sommige deelmarkten voor een opwaartse druk op de papierprijs²⁰. Vanaf september uit dit zich in een lichte toename van de krantenpapierprijs tot €473,06 per ton begin december 2013.

De prijsevolutie van oud papier; een belangrijke grondstof voor krantenpapier; kent in de loop van 2013 een vrij stabiele trend. De prijs blijft in absolute termen echter laag.

Ander grafisch papier: druk- en schrijfpapier

Naast het krantenpapier bekijken we ook het prijsverloop van het druk- en schrijfpapier. De gemiddelde prijs kent een neerwaartse trend gedurende de tweede helft van 2012 en tijdens 2013, ook al bevindt het prijsniveau zich nog vrij hoog vergeleken met het dieptepunt in maart 2010. De hierboven beschreven trend is niet noodzakelijk van toepassing op alle subcategorieën van het druk- en schrijfpapier en daarom bekijken we ze even apart.

Gestreken houthoudend papier (op rollen)

Het houthoudend gestreken magazinepapier (LWC) kent een vrij steil neerwaarts prijsverloop tijdens de tweede helft van 2012 tot en met april 2013. Nadien zet de prijsdaling zich voort, maar tegen een minder hoge snelheid. Naar analogie met het gemiddelde van het druk- en schrijfpapier situeert het niveau zich nog boven het dieptepunt van maart 2010. De prijs voor een ton LWC papier bedraagt begin december 2013 ongeveer 662 euro.

De vraag en de prijs van LWC- papier zijn onderhevig aan conjuncturele invloeden. In tijden van laagconjunctuur zal men de reclame-uitgaven verminderen, wat een negatief effect heeft op het verbruik van reclamebladen en het typepapier (o.a. LWC) dat hiervoor gebruikt wordt. Daarenboven speelt de sterke euro niet in de kaart van de exporteurs van LWC papier. Dit speelt des te meer een rol in een markt waar ongeveer een kwart van de productie bestemd is voor export²¹. Ook het beperkt prijsverschil met gestreken houtvrije papiersoorten werkt in het nadeel van de vraag naar het gestreken houthoudend papier²². Wat de vraag naar LWC-papier echter terug kan doen aanzwengelen, is de kleiner wordende prijskloof met de goedkopere SC (super calandered) papiersoort²³. Deze laatste is een hoogkwalitatieve ongestreken papiersoort die zijn toepassing vindt in tijdschriften, catalogi en advertenties²⁴. Ook de aangekondigde sluiting van 225.000 ton LWC productiecapaciteit in Duitsland kan positief inspelen op het beter in balans brengen van vraag en aanbod. Dit wil echter niet zeggen dat daarmee het probleem van overcapaciteit zal opgelost zijn²⁵.

---

²⁰ FOEX, 16/07/2013, 5/11/2013

²¹ FOEX, 5/11/2013

²² FOEX, 17/09/2013

²³ FOEX, 16/07/2013

²⁴ FOEX, 19/02/2013, 14/05/2013

²⁵ FOEX, 5/11/2013

Gestreken houtvrij papier (op rollen)

De prijs van de houtvrij gestreken papiersoort (CWF) kent vanaf het voorjaar in 2011, na een stevige stijging, een lichte daling die vanaf midden 2012 in een versnelling terecht komt. Begin december 2013 klokt de FOEX prijs af op ongeveer €666 per ton. Hoewel het prijsniveau hoger gesitueerd is dan het dieptepunt in maart 2010 (€645/ton), bevindt het zich hier zeer dichtbij.

Deze papiersoort vindt toepassing in onder andere reclamebladen. Door de laagconjunctuur werden de reclame-uitgaven verminderd en bijgevolg minder reclamebladen gedrukt. Dit leidde meteen tot een lager verbruik van CWF. De concurrentiestrijd tussen leveranciers van gestreken houtvrij en gestreken houthoudend papier houden de prijzen verder laag. Het klein prijsverschil tussen beide papiersorten doet de vraag naar houtvrij papier toenemen²⁶. Toch blijft de vraag zwakker dan het aanbod en zijn prijsverhogingen aldus voorlopig uitgesloten²⁷. De recente daling van de prijs van BHKP pulp maakt het voor de papierproducenten in het algemeen moeilijk om een prijsstijging te verdedigen²⁸. De energiekosten en andere productiekosten nemen echter toe wat de marges van de papierleveranciers verkleint²⁹. Er zijn nog geen aankondigingen van sluitingen gedaan, maar industrie-analisten verwachten dat dit toch zal gebeuren tegen het eind van het jaar³⁰

Ongestreken houtvrij papier (vellen)

Het ongestreken houtvrij papier (A4 B-copy) kent vanaf april 2010 een opmerkelijke prijsstijging en bereikt eind 2011 een piek met quasi 879 euro per ton, het hoogste prijsniveau sinds 2006. Vanaf 2012 brokkelt de prijs lichtjes af, om begin november 2013 een prijs van 837 euro per ton te bereiken. Deze neerwaartse tendens vindt zijn oorsprong in de door de crisis versnelde invoering van de 'paperless office'³¹. De overcapaciteit op de markt en de recente prijsdaling van BKHP pulp verhogen de neerwaartse druk op de prijzen van ongestreken houtvrij papier³². Recent is de papierprijs echter terug aan een voorzichtige klim begonnen en bereikt begin december 843 euro per ton.

Verpakkingspapier

De verpakkingspapiersorten op basis van gerecycleerde vezels of OCC (Testliner2, Testliner3 en RB Fluting) bespreken we samen aangezien zij een overeenkomstig prijsverloop kennen. Zo kent deze reeks na een aanhoudende prijsdaling in de periode 2008 -midden 2009 een stevige terugkeer en bereikt haar piek midden juli 2011. Hierna volgt een korte maar steile daling. Vanaf februari 2012 gaat de prijs opnieuw stijgen. Begin december komen de prijzen uit op ongeveer 480 euro per ton voor Testliner 2, 456 euro per ton voor Testliner 3 en 445 euro per ton voor RB Fluting. Hierdoor zijn de prijsniveaus van het verpakkingspapier met gerecycleerde vezels relatief hoog in vergelijking met het gemiddelde prijs in de periode 2006 -2013.

Het prijsverloop van de andere twee verpakkingsorten (Kraftliner Brown, en Kraftliner White Top) kent een gelijkaardige evolutie, zij het dat de prijsbewegingen voor de verpakking Kraftliner Brown zich sterker en vroeger manifesteren dan die van Kraftliner White Top. We zien dat er zich na een aanhoudende prijsdaling voor beide verpakkingen in de tweede helft van 2009 een opmerkelijke

---

²⁶ FOEX, 15/01/2013

²⁷ FOEX, 6/08/2013, 13/08/2013

²⁸ FOEX, 6/08/2013

²⁹ FOEX, 18/06/2013

³⁰ FOEX, 5/11/2013

³¹ FOEX, 12/03/2013

³² FOEX, 5/11/2013

prijsstijging voordoet die zijn piek bereikt begin 2011. In de daaropvolgende periode vertoont Kraftliner Brown een aanhoudende daling in 2011, maar herpakt zich terug in de loop van 2012 en 2013. Recent kalft de prijs echter geleidelijk aan af, maar niettemin bereikt de prijs voor de Brown variant begin december 2013 een relatief hoog niveau met ongeveer 581 euro per ton. De tweede verpakkingsoort, namelijk Kraftliner White Top, kent pas een prijsdaling in de tweede helft van 2011 die zich slechts zwak doorzet. Vanaf de tweede helft van 2012 herstelt de prijs zich terug en belandt in de loop van 2013 op een stabiel en relatief hoog prijsniveau. Begin december 2013 klokt de prijs af op ongeveer 762 euro per ton.

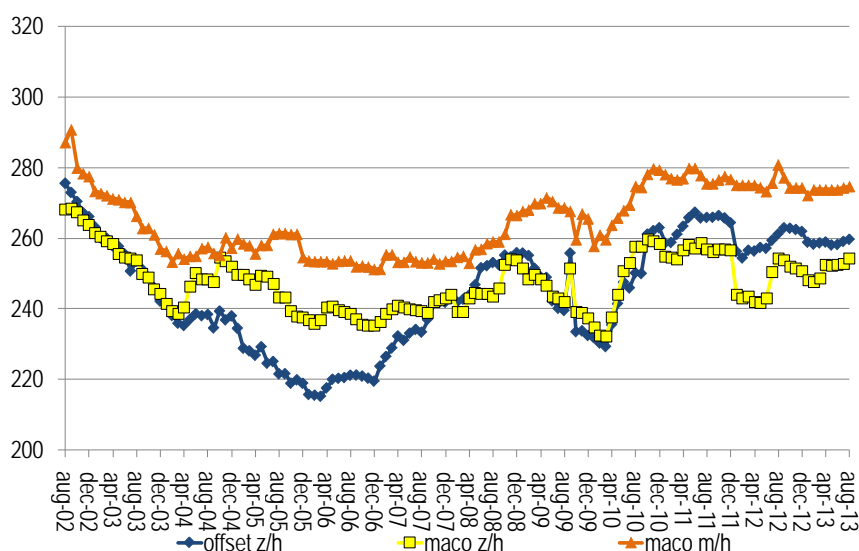
2.1.4 Papierprijzen (België)

Tijdens de tweede helft van 2012 evolueren de Europese en Belgische papierprijzen (grafisch, exclusief krantenpapier) vrij gelijklopend. Sinds 2013 ondervinden de Europese papierprijzen moeilijkheden om stand te houden, terwijl de Belgische papiervarianten eerder stabiliseren. Deze prijsstabilisatie in België heeft echter vooral te maken met het gebruik van lange termijn contracten waarin vaste prijsafspraken zitten vervat. Bijgevolg zullen prijswijzigingen van Europees grafisch papier pas later tot uiting komen in de Belgische papierprijzen.

De prijs van het Belgisch houtvrij gestreken papier (maco z/h) daalt tijdens de tweede helft van 2012 analoog aan de Europese papiervariant. In de eerste helft van 2013 scheiden hun wegen en kruipt de prijs van de Belgische papiervariant geleidelijk aan terug omhoog. Het Belgisch houtvrij gestreken en ongestreken papier kennen een stabiel verloop tijdens de eerste helft van 2013, terwijl hun Europese papiervarianten opkijken tegen een daling.

We stellen vast dat de Europese papierprijzen het tijdens de eerste helft van 2013 zwaarder te verduren krijgen dan de Belgische papierprijzen. Deze laatste houden beter stand, maar deze prijsstabilisatie wordt vooral in stand gehouden door lange termijn contracten. Het is te verwachten dat ook de Belgische papierprijzen zullen afnemen in de toekomst.

Grafiek 2-4: Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier

Bron: Febelgra (01-01-1973 = 100)

2.2 *Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België*

2.2.1 **Papier en kartonnijverheid**

Uit Figuur 2-1 leiden we af dat de conjunctuurcurve van de papier- en kartonnijverheid sinds de tweede helft van 2012 een constante afname kent en in de loop van 2013 onder het dieptepunt van 2011 duikt. Het conjunctuurniveau komt ook dichterbij het niveau van het einde van 2008, toen de bankencrisis volop woedde.

Deze neerwaartse evolutie wordt voor het grootste deel veroorzaakt door de sterke achteruitgang van de conjunctuurcurve van het fabricagesegment tijdens het tweede deel van 2012 en in de loop van 2013. Het conjunctuurniveau bevindt zich voorlopig nog boven dat van eind 2008. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur daalt in november 2013 tot 1,2 maanden onder het niveau van 1,3 maanden in november 2012.

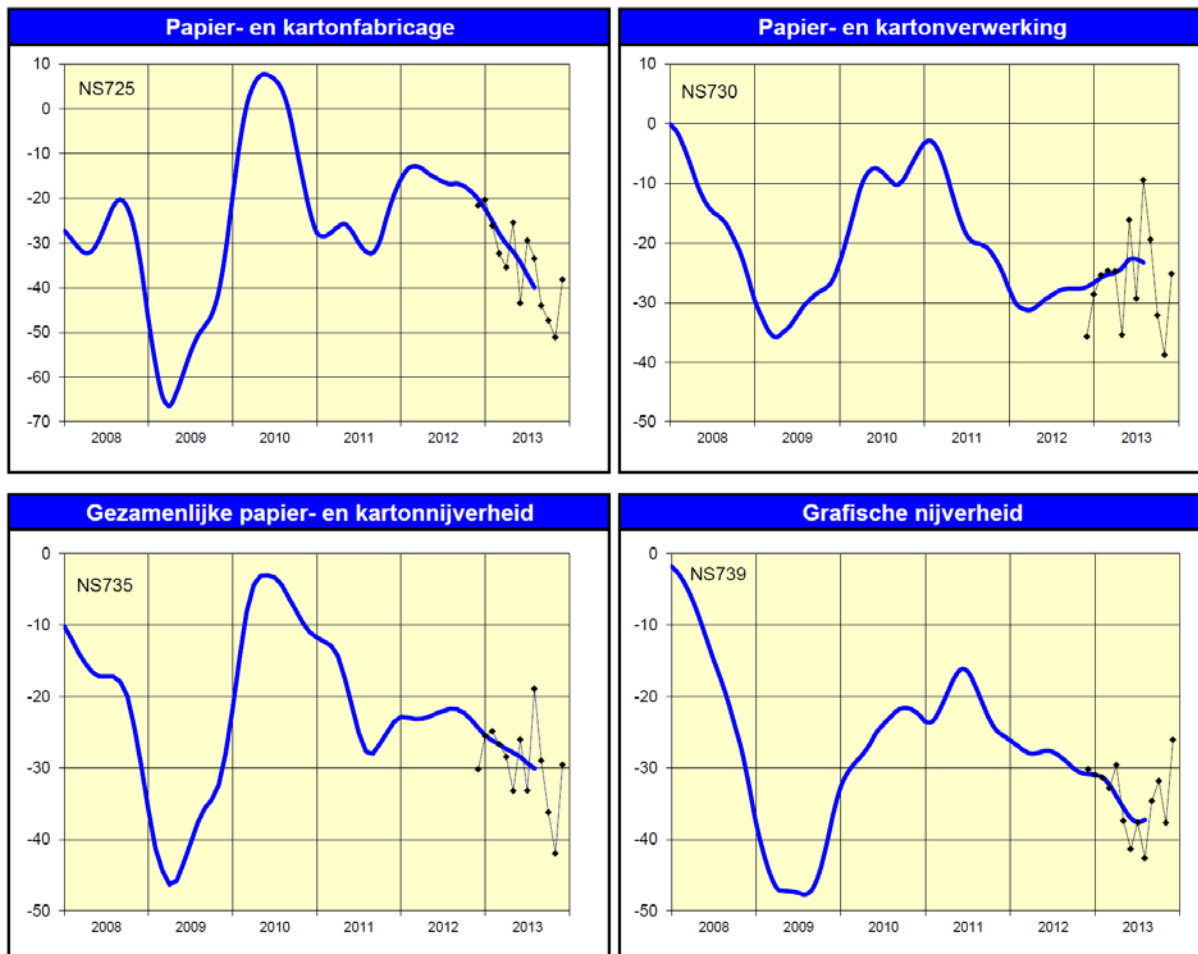
De conjunctuurevolutie van het papier- en karton verwerkingssegment brengt een eerder tegengesteld verhaal. Sinds begin 2012 kent de sector een licht opwaartse conjunctuurtrend die ook aanhoudt in 2013. De brutoreeks vertoont tijdens de maanden augustus tot en met oktober echter een continue afname wat de afgevlakte conjunctuurcurve neerwaarts doet neigen. November luidt een verbetering in, maar het valt af te wachten of de komende maanden het tij nog kunnen doen keren. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur stabiliseert op 1,1 maanden en bevindt zich onder het niveau van 1,4 maanden in november 2012.

De bruto reeks van de synthetische conjunctuurcurve van de papier- en kartonnijverheid gaat tijdens de tweede helft van 2013 voornamelijk in dalende lijn, behalve in de maand november. In de novemberenquête van de Nationale Bank van België (NBB) geven de respondenten voor de papier- en kartonnijverheid een positieve beoordeling over het verloop van de binnen- en buitenlandse bestellingen en het productietempo. Dit zien we vertaald in een positief verloop en betere vooruitzichten voor de verkoopprijzen. Dit sluit aan bij het toenemend ondernemersvertrouwen waar 2013 door wordt gekenmerkt. Toch wordt de buitenlandse orderpositie negatief ingeschat en bevindt de gemiddelde verzekerde activiteitsduur zich met 1,2 maanden onder het activiteitsniveau van november 2012.

2.2.2 **Grafische nijverheid**

De geleidelijke daling van de afgevlakte conjunctuurcurve in 2012 komt in de loop van 2013 in een versnelling terecht. Als de afgevlakte reeks met dezelfde snelheid blijft dalen, dreigt die in de loop van 2014 gevaarlijk dicht bij het dieptepunt in 2009 te komen. Momenteel bevindt het conjunctuurniveau zich reeds onder het niveau van eind 2008, toen de bankencrisis volop woedde. De brutoreeks klimt tijdens de tweede helft van 2013 tot en met november echter geleidelijk aan naar boven, wat de daling van de afgevlakte curve (tijdelijk) opheft. Alle indicatoren wijzen op een (tijdelijke) verbetering. De bestellingen uit binnen- en buitenland doen het beduidend beter waardoor de orderpositie door de respondenten positief wordt beoordeeld. Het aantrekken van de binnen- en buitenlandse bestellingen doet bijgevolg de verkoopprijzen en de prijsvooruitzichten verhogen. Ook de vooruitzichten voor de vraag en werkgelegenheid worden gekenmerkt door een zeker optimisme. De gemiddelde verzekerde activiteitsduur neemt toe tot 1,5 maanden en overschrijdt het niveau in november 2012. Toch dient de verbeterde situatie genuanceerd te worden aangezien de oktoberenquête opnieuw negatief scoorde op alle indicatoren.

Figuur 2-1: Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België

Bron: Nationale Bank van België, november 2013

2.3 Omzet

Een andere relevante indicator vormt de omzet van de papier- en grafische activiteiten. Tabel 2-1 leert ons wat de omzet per (sub)sector bedraagt over een periode van 2005 tot en met de tweede helft van 2013. Binnen de papiersector wordt de sterke omzetgroei die zich in 2011 manifesteerde, afgeremd in 2012. De statistieken in het vorig conjunctuurverslag worden in de huidige versie herzien en het resultaat wijst op een lichte afname van de omzet met 0,5% in 2012. De eerste 6 maanden van 2013 doet de omzet het met 4,7% beter dan diezelfde periode in 2012.

Deze toename is voornamelijk te danken aan de gestegen omzet in het verwerkingssegment (17.2) in de eerste helft van 2013 met 6,1%. In 2011 kende het verwerkingssegment al een sterke omzetstijging van 19,5%. Het huidig omzetniveau van deze subsector bevindt zich vergeleken met de andere onderzochte jaren op een relatief hoog niveau. Gezien de toename in de eerste helft van 2013 ziet het er naar uit dat dit hoog niveau gehandhaafd zal blijven.

Het omzetniveau van het fabricagesegment (17.1) bevindt zich in 2012 vergeleken met de andere jaren op een relatief laag niveau. In de eerste helft van 2013 slaagt dit segment er toch in om zijn omzet licht te doen toenemen met 1% ten opzichte van de eerste helft van 2012. Het valt echter af te wachten hoe dit zal evolueren in het licht van de verslechterende conjunctuur.

Binnen de grafische sector slagen zowel de drukkerijen als de uitgeverijen er niet in een omzetgroei te realiseren tijdens de eerste helft van 2013. Voor de uitgeverijen staat dit in schril contrast met 2011 waar ze nog een omzetgroei van bijna 2% realiseerden. De drukkerijen zien zich daarentegen al 5 jaren op rij geconfronteerd met omzetverliezen. Dit alles maakt dat de omzetniveaus van de drukkerijen en uitgeverijen in 2012 op het laagste peil gesitueerd staan sinds 2005.

Tabel 2-1: Ontwikkeling van de bruto-omzet - miljoenen euro's

Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften, e.a. uitgeverijen*	Drukkerijen en aanverw. diensten	Reproductie van opgenomen media	Totaal grafische sector
	17.1	17.2	17	58.1*	18.1	18.2	18
2005	2.096,2	2.535,8	4.632,0	3.217,5	3.329,7	41,5	6.588,7
2006	2.067,4	2.525,0	4.592,4	3.397,2	3.476,8	41,2	6.915,2
2007	2.171,3	2.636,8	4.808,1	3.434,3	3.546,1	34,9	7.015,3
2008	1.701,8	2.983,7	4.685,5	3.427,9	3.437,6	31,6	6.897,1
2009	1.178,7	2.731,8	3.910,5	3.274,0	3.130,3	26,6	6.430,9
2010	1.182,0	2.939,4	4.121,4	3.269,0	3.125,1	29,1	6.423,2
2011	1.234,8	3.512,6	4.747,4	3.329,6	3.018,0	35,4	6.383,0
2012	1.202,6	3.520,7	4.723,3	3.145,0	2.914,6	42,2	6.101,8
6m 2012	634,4	1.740,3	2.374,7	1.595,1	1.386,5	n.b.	n.b.
6m 2013	640,7	1.846,2	2.486,9	1.473,0	1.379,3	28,5	2.880,8
2006/2005	-1,4%	-0,4%	-0,9%	5,6%	4,4%	-0,7%	5,0%
2007/2006	5,0%	4,4%	4,7%	1,1%	2,0%	-15,3%	1,4%
2008/2007	-21,6%	13,2%	-2,5%	-0,2%	-3,1%	-9,5%	-1,7%
2009/2008	-30,7%	-8,4%	-16,5%	-4,5%	-8,9%	-15,8%	-6,8%
2010/2009	0,3%	7,6%	5,4%	-0,2%	-0,2%	9,4%	-0,1%
2011/2010	4,5%	19,5%	15,2%	1,9%	-3,4%	21,6%	-0,6%
2012/2011	-2,6%	0,2%	-0,5%	-5,5%	-3,4%	19,2%	-4,4%
6m2013/6m2012	1,0%	6,1%	4,7%	-7,7%	-0,5%	n.b.	n.b.

* exclusief uitgeverijen van software

Bron: Statbel op basis van de btw-aangiften (de gegevens van de laatste 2 jaar dienen als voorlopig te worden beschouwd en kunnen herzien worden)

2.4 Productie en investeringen

Productie

Naast de omzet bekijken we de productievolumes even in detail. Tabel 2-2 geeft de 9 maandelijkse productiecijfers van pulp en papier weer. We zien dat de productie van verse pulp in de eerste drie kwartalen van 2013 met 2,6% is gestegen ten opzichte van de eerste drie kwartalen van 2012. Een belangrijke kanttekening is dat de cijfers van gerecycleerde pulp niet opgenomen zijn in de tabel en dat deze veruit de belangrijkste grondstof is voor de Belgische papierindustrie. Deze pulp heeft vanaf de jaren '90 opgang gemaakt en profileert zich als een belangrijk groeisegment binnen België³³.

De Belgische papierproductie is tijdens de eerste drie kwartalen van 2013 met 2% gedaald ten opzichte van de eerste drie kwartalen van 2012. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de afgenomen productie van het dagblad-, schrijf- en grafisch papier met 3,1%. Binnen deze categorie is zowel de productie van de houthoudende als houtvrije papiersorten afgenomen. Het gedaald aanbod kan een mogelijke verklaring zijn voor de toegenomen prijs voor machinaal gestreken houtvrij papier in België, te zien in Grafiek 2-4. De afname of sluiting van productiecapaciteit van het dagblad-, schrijf- en grafisch papier is ook een tendens in Europa, cfr. 2.1.3. Er is een overcapaciteit op de markt en zolang dit blijft bestaan, zal de productiecapaciteit verder krimpen. De productie van papier voor huishoudelijk of technisch gebruik kent in de eerste drie kwartalen van 2013 eveneens een afname met 0,9%. Toch zijn

³³ <http://www.cobelpa.be/nl/pu19.html>

er binnen de papiersector ook bloeiende productsegmenten aanwezig, zoals het segment van de verpakkingen. Dit laat tijdens de eerste drie kwartalen opnieuw een opwaartse trend optekenen van 1%. Vergeleken met de vorige jaren zwakt de intensiteit van de groei echter af.

Tabel 2-2: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - 9 maandelijks cijfers

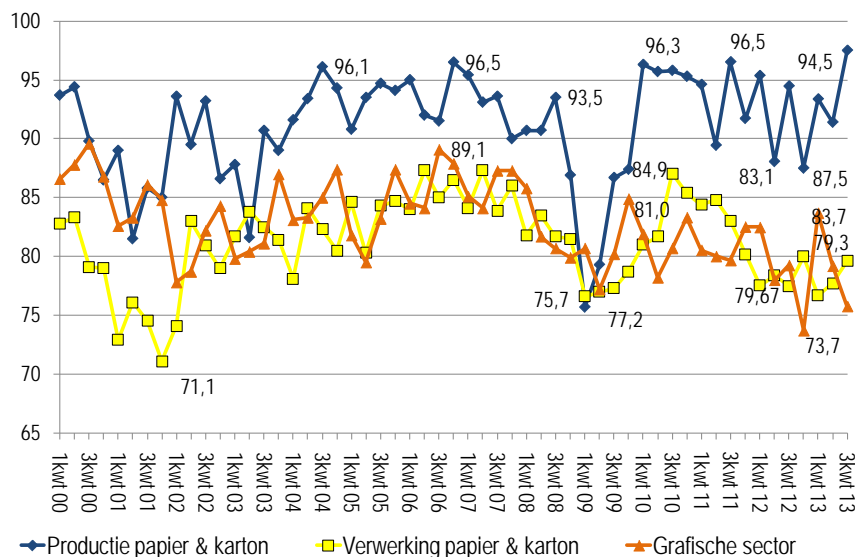
	9m2007	9m2008	9m2009	9m2010	9m2011	9m 2012	9m 2013	% 9m 2008/2007	% 9m 2009/2008	% 9m 2010/2009	% 9m 2011/2010	% 9m 2012/2011	% 9m 2013/2012
Pulp	375.829	381.240	353.233	376.136	388.538	364.602	374.122	1,4%	-7,3%	6,5%	3,3%	-6,2%	2,6%
kranten-/schrijf-/grafisch papier	1.104.104	1.118.941	944.212	1.098.598	1.092.968	1.094.532	1.060.958	1,3%	-15,6%	16,4%	-0,5%	0,1%	-3,1%
verpakpapier en -karton	276.308	239.209	284.733	318.130	328.343	339.713	342.968	-13,4%	19,0%	11,7%	3,2%	3,5%	1,0%
huishoud./toiletpapier + technisch en speciaal papier	110.627	115.238	76.123	83.819	76.446	81.324	80.602	3,7%	-33,9%	10,1%	-8,8%	6,4%	-0,9%
Totaal papier en karton	1.491.039	1.473.388	1.317.594	1.500.547	1.497.757	1.515.569	1.484.528	-1,2%	-10,6%	13,9%	-0,2%	1,2%	-2,0%

* exclusief gerecycleerde pulp

Bron: Cobelpa

We bekijken de gestegen productiecijfers voor papier even in relatie met de bezettingsgraad van de productiecapaciteit. Een blik op Grafiek 2-5 vertelt ons dat de bezettingsgraad voor het fabricagesegment van papier en karton voor het derde kwartaal van 2013 97,5% bedraagt. Dit is de hoogst gemeten bezettingsgraad sinds 2000. Een sluiting of vermindering van een deel van de productiecapaciteit kan een mogelijke verklaring vormen voor de gestegen bezettingsgraad. Dit kan niet doorgetrokken worden naar het verwerkingssegment van papier en karton waar de bezettingsgraad zich op een eerder laag niveau situeert. Toch doet het derde kwartaal van 2013 het met een bezetting van 79,6% beter dan het derde kwartaal van 2012 met 77,5%. De grafische sector tenslotte wordt gekenmerkt door een bezettingsgraad van 75,76%, het op één na laagste niveau sinds 2000. Dit wijst op het bestaan van een overcapaciteit op de grafische markt. Als deze situatie blijft aanhouden, bestaat het risico op eventuele toekomstige sluitingen van productiecapaciteit.

Grafiek 2-5: Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in%)

Bron: NBB

Om een correcte interpretatie van bovenstaande cijfers mogelijk te maken, dienen deze in combinatie met de faillissementsgegevens bekeken te worden. Naast een verhoogde productie met de bestaande capaciteit, kan de sluiting van productievestigingen en dus de vermindering van de totale productiecapaciteit in een bepaalde sector eveneens een verhoging van de bezettingsgraad veroorzaken.

Uit Tabel 2-2 leiden we af dat de papierproductie in 2013 is afgenomen. Hierdoor kunnen we stellen dat de verhoging van de bezettingsgraad zijn oorzaak vindt bij een verlaging van de productiecapaciteit. Tabel 2-9 leert ons dat het aantal faillissementen in het fabricagesegment tijdens de eerste drie kwartalen van 2013 afneemt ten opzichte van diezelfde periode in 2012. De stijging van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit kan verklaard worden door de daling van de productiecapaciteit op de overgebleven productiesites. Dit laatste is coherent met het feit dat tijdens de eerste helft van 2013 de investeringen in het fabricagesegment drastisch zijn gedaald ten opzichte van de eerste helft van 2012 (-32,5%), cfr. Tabel 2-3.

Ook het aantal faillissementen in het verwerkingssegment van de papierindustrie neemt gedurende de eerste drie kwartalen van 2013 af ten opzichte van diezelfde periode in 2012. De bezettingsgraad van de productiecapaciteit vermindert in het eerste kwartaal van 2013 waarna het opnieuw aantrekt en iets onder het niveau van eind 2012 belandt. Gelet op de investeringsdaling in de tweede helft van 2013 met ongeveer 14% vermoeden we ook in voorkomend geval dat de bestaande productiesites hun capaciteit hebben vermindert of niet hebben hernieuwd, waardoor de bezettingsgraad toenam.

In de grafische sector neemt het aantal faillissementen toe tijdens de eerste drie kwartalen van 2013, terwijl de investeringen licht aantrekken. Na een relatief goede start in het eerste kwartaal van 2013 krimpt de bezettingsgraad. Vermoedelijk hebben de stijging van de investeringen en de daling van de omzet samen een sterkere invloed op de bezettingsgraad dan de cumulatieve toename van de faillissementen.

Investerings

De investeringen vormen een belangrijke indicator voor de toekomstige dynamiek van de sector. Voor deze analyse baseren we ons op cijfers afkomstig van de btw- aangiften.

De papiersector in zijn geheel investeert tijdens de eerste helft van 2013 bijna 20% minder dan in de tweede helft van 2012. Zowel het fabricage- als verwerkingssegment boeten in aan investeringen met respectievelijk ongeveer -33% en -14%. Voor het fabricagesegment betekent dit een verdere afbrokkeling van het investeringsniveau dat reeds zeer laag was in vergelijking met de andere onderzochte jaren. Investerings zijn echter ook cyclisch en in het segment van de fabricage van papier en karton betekent dit dat na lange periodes van investeringafname een forse toename kan volgen door de aankoop van een nieuwe machine of nieuw materieel. In het verwerkingssegment kenden de investeringen in de loop van 2012 een flinke toename en belandden op een relatief hoog investeringsniveau. De afname van de investeringen in 2013 heeft dus nefastere gevolgen voor het investeringsniveau in het fabricagesegment dan in het verwerkingssegment.

De grafische sector ziet zijn investeringsniveau gedurende de eerste helft van 2013 opnieuw aantrekken. Na een aanhoudende achteruitgang van de investeringen vormt dit een mogelijk keerpunt in de neerwaartse spiraal dat het investeringsniveau in 2012 op het laagste sinds 2005 heeft gebracht. Deze positieve wending is echter louter te danken aan de subsector van de uitgeverijen die zijn investeringen tijdens de eerste helft van 2013 zag toenemen met bijna 33%. Dit past binnen het cyclisch verloop van hun investeringen. De drukkerijen kijken echter aan tegen een daling van hun investeringen met 6,5%. Door deze verdere daling van de investeringen in 2013 evolueert de subsector van de drukkerijen naar het laagste investeringsniveau sinds 2005.

Tabel 2-3: Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijkse en driemaandelijke btw-aangiften - miljoenen euro's

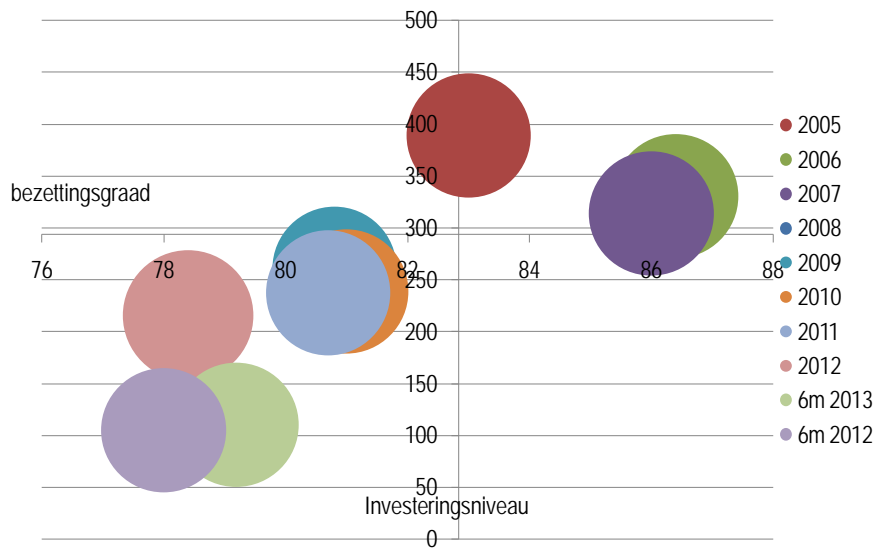
Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften, e.a. uitgeverijen*	Drukkerijen en aanverw. diensten	Reproductie van opgenomen media	Totaal grafische sector
	17.1	17.2	17	58.1*	18.1	18.2	18+58
2005	56,2	111,9	168,1	83,6	298,0	7,4	389,0
2006	41,6	109,6	151,2	52,8	272,0	5,7	330,5
2007	83,5	90,9	174,4	55,6	252,0	6,4	314,0
2008	93,5	93,6	187,1	69,5	209,9	2,7	282,1
2009	83,8	78,4	162,2	64,3	192,3	4,1	260,7
2010	69,6	83,0	152,6	88,9	148,2	1,5	238,6
2011	46,4	78,9	125,3	69,4	165,5	2,5	237,4
2012	44,1	110,5	154,6	64,0	161,9	1,9	227,8
6m 2012	21,2	47,6	68,8	31,0	72,8	1,0	104,8
6m 2013	14,3	40,8	55,1	41,2	68,1	0,7	110,0
2006/2005	-26,0%	-2,1%	-10,1%	-36,8%	-8,7%	-23,0%	-15,0%
2007/2006	100,7%	-17,1%	15,3%	5,3%	-7,4%	12,3%	-5,0%
2008/2007	12,0%	3,0%	7,3%	25,0%	-16,7%	-57,8%	-10,2%
2009/2008	-10,4%	-16,2%	-13,3%	-7,5%	-8,4%	51,9%	-7,6%
2010/2009	-16,9%	5,9%	-5,9%	38,3%	-22,9%	-63,4%	-8,5%
2011/2010	-33,3%	-4,9%	-17,9%	-21,9%	11,7%	66,7%	-0,5%
2012/2011	-5,0%	40,1%	23,4%	-7,8%	-2,2%	-24,0%	-4,0%
6m2013/6m2012	-32,5%	-14,3%	-19,9%	32,9%	-6,5%	-30,0%	5,0%

* exclusief uitgeverijen van software (58.2)

Bron: Statbel op basis van de btw-aangiften (de gegevens van de laatste twee jaar dienen als voorlopig te worden beschouwd en kunnen herzien worden)

Een laag investeringsniveau binnen de grafische industrie gaat doorgaans gepaard met een lage bezettingsgraad van de productiecapaciteit. In Grafiek 2-6 bekijken we de relatie tussen het investeringsniveau en de bezettingsgraad van de productiecapaciteit. Naar analogie met de andere onderzochte jaren zien we dat onze stelling ook opgaat voor het tweede kwartaal van 2013.

Grafiek 2-6: Bezettingsgraad productiecapaciteit in relatie tot het investeringsniveau van de grafische sector (NACE 18+58)

Bron: NBB en Statbel

Bezettingsgraden onder 80% komen weinig voor in de grafische sector. Toch stellen we vast dat de bezettingsgraad in de tweede helft van 2013 op 79% afpunt. Naar het derde kwartaal toe neemt de bezettingsgraad zelfs verder af tot 76%. De overcapaciteit op de markt wordt door de investeringen versterkt.

Als gevolg van de overcapaciteit gaan producenten nog meer concurreren op prijzen dan voorheen. Uit de conjunctuurenquête van Febelgra voor het tweede kwartaal van 2013 blijkt dat 85% van de respondenten de prijsconcurrentie als veruit het belangrijkste risico zien voor hun voortbestaan. Als bedrijven op hun winstmarge beknipten, zal dit ook een effect hebben op hun investeringsportefeuille. Dit is in de eerste helft van 2013 duidelijk het geval voor de drukkerijen die zich al geconfronteerd zien met een relatief laag investeringsniveau.

Een duidelijk toenemende bezorgdheid van meer dan de helft van de respondenten zijn het internet, e-commerce en drukwerkmakelaars³⁴. Het medialandschap is volop aan het veranderen en grafische bedrijven zijn duidelijk nog op zoek naar hun plaats binnen die nieuwe waardeketen. Volgens R. Van Hoorn kunnen de nieuwe strategieën voor drukkerijen tot drie types worden herleid. De eerste strategie is die van de industriële drukkerij die een hoge automatiseringsgraad kent en waar produceren aan de laagste kosten de drijfveer vormt. De tweede strategie is die van de productspecialist waar innovatie de succesfactor vormt. Een laatste politiek is gericht op een transformatie naar mediadienstverlener waar creativiteit een sleutelfactor vormt. Zij leveren drukwerk, maar ook buitenreclame, internet en cross media campagnes. Zij werken hiervoor ook samen met externe partners³⁵.

³⁴ Schakel tussen de klant en de drukkerij

³⁵ GN, 6/2013

Een derde belangrijk pijnpunt dat meer dan de helft van de respondenten naar voor schuiven, is de combinatie van laattijdige betalingen versterkt door de WCO (wet op de continuïteit van de ondernemingen) en daaruit voortvloeiende faillissementen. De WCO heeft als doel bedrijven met tijdelijke financiële moeilijkheden een doorstart aan te bieden zodat de tewerkstelling kan worden behouden. Het treedt op als een soort tijdelijk beschermingsmechanisme tegen de schuldeisers van het noodlijdend bedrijf. Hierdoor worden grafische bedrijven tijdelijk niet uitbetaald door bedrijven die WCO bescherming genieten. Daarenboven blijven grafische bedrijven die WCO bescherming genieten op de markt actief. Dit leidt in bepaalde gevallen tot oneerlijke concurrentie met bedrijven die hun betalingsverplichtingen wel moeten nakomen.

Onder andere om een einde te maken aan de bedrieglijke en ongepaste aanvragen tot WCO en om de bescherming van de schuldeisers en inzonderheid van de werknemers te verbeteren werd de WCO wet gewijzigd door de wet van 27 mei 2013 tot wijziging van verschillende wetgevingen inzake de continuïteit van ondernemingen.³⁶

Ondertussen werd het pijnpunt van laattijdige betalingen aangepakt door de wet van 22 november 2013 tot wijziging van de wet van 2 augustus 2002 betreffende de bestrijding van de betalingsachterstand bij handelstransacties³⁷. Deze wet volgt op de EU-richtlijn gericht op de bestrijding van de betalingsachterstand bij handelstransacties, 2011/7/EU³⁸. De EU wil met deze richtlijn vermijden dat ondernemingen en in het bijzonder kmo's in liquiditeitsproblemen terecht komen door het laattijdig ontvangen van de vorderingen op hun debiteuren.

2.5 *Buitenlandse handel*

In de hiernavolgende paragraaf bekijken we de internationale handelspositie van de papier- en grafische sector. Dit geeft ons een beeld van het concurrentievermogen van de sector in het buitenland.

De uitvoer van pulp is in de eerste 8 maanden van 2013 afgenomen met 2,9%. Tegelijkertijd is de pulpproductie tijdens de eerste drie kwartalen van 2013 gestegen met 2,6% ten opzichte van 2012 (Tabel 2-2). Binnen deze jaar op jaar vergelijking dient rekening gehouden te worden met een lager gerealiseerd productieniveau in 2012 wegens technische problemen³⁹. De volumes van zowel verse als gerecycleerde pulp zijn in de internationale handelscijfers opgenomen, dit in tegenstelling tot de productiegegevens. Toch kan dit verschil in samenstelling van data geen relevante afwijking teweeg brengen, aangezien de import/export in gerecycleerde pulp slechts een marginaal aandeel inneemt van de totale export/import van pulp.

Uit de gestegen productie van verse pulp en de gedaalde uitvoer zouden we kunnen afleiden dat de aankoop van binnenlands geproduceerde verse pulp door de binnenlandse papierindustrie is toegenomen. De gestegen importcijfers wijzen uit dat ook de aankoop van buitenlands geproduceerde

---

³⁶<http://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/flwb&language=nl&rightmenu=right&cfm=/site/wwwcfm/flwb/flwb.cfm?lang=N&legislat=53&dossierID=2692>

³⁷<http://www.stradalex.com/STAATSBLAD/view.php?filename=2013%2F12%2F10%2F20130095292.html>

³⁸ De betalingstermijn voor ondernemingen bedraagt 60 kalenderdagen, maar zij kunnen onderling nog langere termijnen bedingen. De overheidsinstellingen worden gehouden aan een termijn van 30 kalenderdagen om aan hun betalingsverplichtingen te voldoen mits uitzonderingen. De absolute maximumtermijn bedraagt 60 kalenderdagen. Daarnaast wordt er ook het recht voorzien om intresten te eisen indien niet tijdig aan de betalingsverplichtingen voldaan wordt.

³⁹ Conjunctuurverslag, CRB 2013-0812

pulp door de binnenlandse papierindustrie toenam. Dit alles resulteert echter niet in een toename van de productie van papier- en kartonproducten. Daarom kunnen we besluiten dat de binnenlandse pulpproducenten zijn blijven voort produceren ondanks de verminderde vraag en voorraden zijn gaan aanleggen.

Over een ruimere periode van 2007 tot en met 2012 bekeken is de import en export van pulp sterk afgenomen, respectievelijk met 36% en bijna 30%. Dit is grotendeels het gevolg van de verzwakking van de internationale positie van de Belgische chemische pulp, meerbepaald de subcategorie op basis van soda en sulfaat (4703). Niettemin blijft deze categorie het belangrijkste import/exportproduct voor de pulpsector in België.

Wat betreft de internationale handel in papier- en karton, is zowel de uitvoer als de invoer tijdens de eerste 8 maanden van 2013 opnieuw gedaald ten opzichte van de eerste 8 maanden van 2012, beiden met ongeveer 4%. Het handelsbalanstekort is groter geworden. Het valt af te wachten of dit ook doorgetrokken zal worden naar het volledig jaar 2013.

Voor de pulp- en papiersector samen bedraagt het handelsbalanstekort in de eerste 8 maanden van 2013 quasi 191 miljoen euro. Dit wijst erop dat België het moeilijk heeft om in de pulp- en papiersector te concurreren met het buitenland. Zowel de uitvoer als de invoer nemen af, maar de uitvoer neemt procentueel sterker af met - 4,3% ten opzichte van - 3,2% voor de invoer.

Kenmerkend voor de papiersector is dat de belangrijkste import- en exportproducten grotendeels dezelfde zijn. Ook de opwaartse en neerwaartse trends binnen specifieke papiercategorieën blijken zowel aan de import- als exportzijde dezelfde te zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor vinden we in de functie van België als belangrijk Europees doorvoerland. Vaak worden geïmporteerde goederen verder geëxporteerd naar de omliggende landen.

Tabel 2-5: Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten - in miljoenen euro's

Producten	2007	2010	2011	2012	8m 2012	8m 2013	8m 2013/ 8m 2012	2012/2011	2012/2007
	euro	euro	euros	euros	euros	euros	%	%	%
Uitvoer van de grafische industrie in waarde (in miljoenen euro's)									
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	343,4	401,2	256,2	231,9	150,7	147,1	-2%	-9%	-32%
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	205,1	259,7	249,8	228,3	151,2	138,6	-8%	-9%	11%
4911 Advertentiemateriaal en commerciële catalogi, inclusief afbeeldingen en foto's	525,0	242,3	586,0	595,6	386,6	317,6	-18%	2%	13%
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	1161,9	1062,7	1152,6	1116,2	725,3	636,4	-12%	-3%	-4%
Invoer van de grafische industrie in waarde (in miljoenen euro's)									
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	428,6	260,1	407,8	405,5	249,2	222,4	-11%	-1%	-5%
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	277,9	232,8	254,4	239,7	156,9	151,6	-3%	-6%	-14%
4911 Advertentiemateriaal en commerciële catalogi, inclusief afbeeldingen en foto's	203,6	505,3	286,8	281,3	179,5	154,7	-14%	-2%	38%
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	978,4	972,6	1019,4	990,2	623,8	569,1	-9%	-3%	1%
handelsbalans (uitvoer-invoer)	183,5	90,1	133,1	126,0	101,5	67,3			

Bron: Statistieken van de buitenlandse handel (communautair concept) van het instituut voor de Nationale rekeningen/NBB

Tijdens de eerste helft van 2013 verloor de euro voornamelijk terrein ten opzichte van de dollar wat in de kaart speelde van de papier- en grafische exporteurs. Vanaf juli 2013 klimt de euro echter almaar omhoog en bereikt eind oktober een voorlopig hoogtepunt in 2013. Dit maakt de Belgische producten minder aantrekkelijk voor het buitenland. Vermoedelijk zal dit een negatief effect hebben op de nog te ontvangen exportcijfers voor de nog resterende 4 maanden van 2013.

2.6 Werkgelegenheid

Om een beeld te kunnen vormen over de situatie van de werkgelegenheid binnen de papier- en grafische sector, analyseren we achtereenvolgens de evolutie van het aantal werknemers per NACE-code en per paritair comité, het aantal tijdelijke werklozen en het aantal faillissementen. We dienen hierbij twee zaken op te merken: (1) De RSZ- gegevens in Tabel 2-6 en Tabel 2-7 omvatten de evolutie in de werknemersaantallen ten gevolge van de intrede van nieuwe bedrijven, de groei van bestaande bedrijven, losse ontslagen en ontslagen ten gevolge van een faillissement. De faillissementscijfers in Tabel 2-8 en Tabel 2-9 lichten hier één onderdeel uit, namelijk de laatst vermelde vorm. Dit verschil is belangrijk om in acht te nemen bij de vergelijking van beide tabellen. (2) De RSZ gegevens per NACE-code en per paritair comité (PC) overlappen grotendeels, maar het verschil bestaat erin dat werknemers afkomstig van bedrijven uit andere sectoren dan de papier- en grafische sector toch actief kunnen zijn in deze laatstgenoemde of dat bedrijven actief in de papier en grafische sector bepaalde van hun werknemers inschrijven in een paritair comité dat niet direct gelinkt is met de sector (bv. voor transport). Hun werknemers zijn dan ingeschreven in een ander PC dan PC 129, 130, 136, 142.03, 221 en 222.

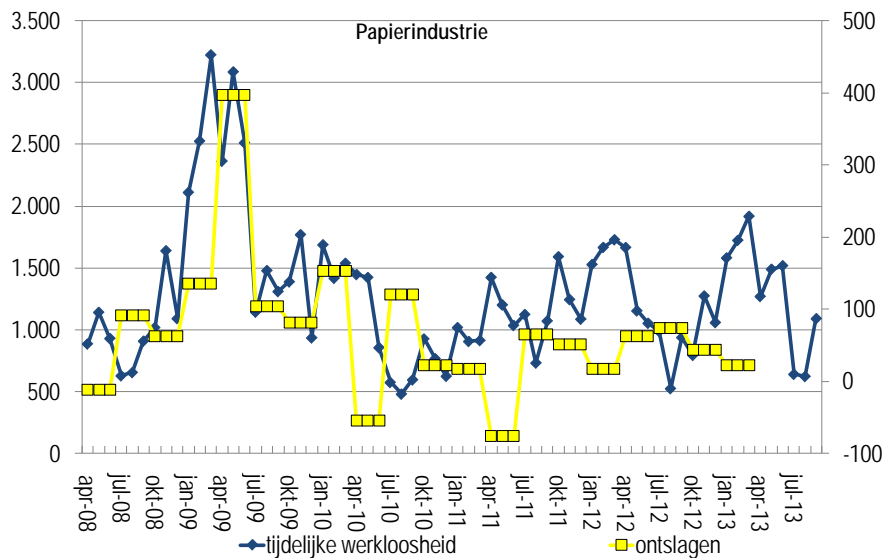
We starten met de analyse van de RSZ- werknemersgegevens per NACE-code. In de papierindustrie is het aantal arbeidsplaatsen in het eerste kwartaal van 2013 verder afgenomen tot 12.385. Dit is het laagste peil sinds 2008. Het aantal arbeidsplaatsen nam zowel in het fabricage- (+/- NACE 17.12 vervaardiging van papier en karton) als verwerkingssegment (NACE 17.2 vervaardiging van artikelen van papier en karton) af ten opzichte van het eerste kwartaal van 2012. Opmerkelijk in het verwerkingssegment is de vermindering van het aantal arbeiders met 187 personen, terwijl het aantal bedienden over diezelfde periode steeg met 12. Daarenboven is er vanaf het laatste kwartaal van 2012 een minder intense toename van het aantal ontslagen per kwartaal waar te nemen. Een vergelijking tussen de cijfers van het vierde kwartaal van 2012 en het eerste kwartaal van 2013 wijzen uit dat de recente afname van de werkgelegenheid louter is toe te schrijven aan het verwerkingssegment. Het aantal arbeidsplaatsen in het fabricagesegment bleef nagenoeg stabiel.

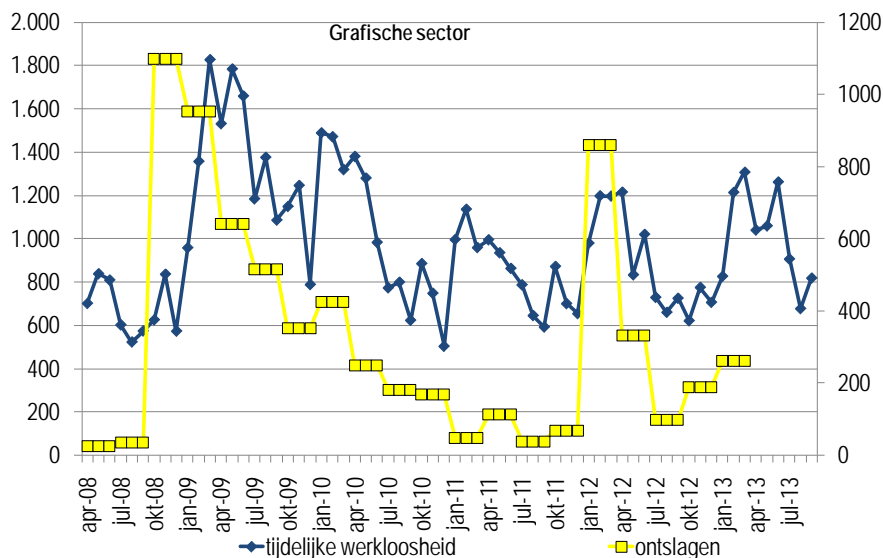
Grafiek 2-7: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de papierindustrie

Bron: RVA en RSZ

In de grafische sector wordt er na een periode van afgebouwde tijdelijke werkloosheid terug overgeschakeld op meer tijdelijke werkloosheid tijdens het vierde kwartaal van 2012 en vooral tijdens het eerste kwartaal van 2013. Het toegenomen aantal effectieve ontslagen in diezelfde periode is vermoedelijk het gevolg van de afgebouwde tijdelijke werkloosheid in de voorgaande periode. Tijdens het tweede en derde kwartaal van 2013 observeren we opnieuw een vermindering van de tijdelijke werkloosheid. Vermoedelijk is dit opnieuw afgebouwd door ontslagen.

Grafiek 2-8: Evolutie tijdelijke werkloosheid en aantal ontslagen in de grafische sector

Bron: RVA en RSZ

Naast de tijdelijke werkloosheidscijfers, kunnen ook de faillissementscijfers een duidelijker beeld geven over de oorzaken van de dalende werkgelegenheid in de RSZ- statistieken. Hiermee lichten we één onderdeel uit de RSZ- statistieken, namelijk het jobverlies gekoppeld aan de faillissementen van de ondernemingen binnen de sector.

Zoals reeds gezegd wordt het eerste kwartaal van 2013 gekenmerkt door een verdere achteruitgang van de werkgelegenheid, zie Tabel 2-6. In de papierindustrie tonen de werkgelegenheidscijfers echter aan dat het aantal ontslagen vanaf het laatste kwartaal van 2012 een minder sterke toename kent. Dit ligt in lijn met de faillissementscijfers van het eerste kwartaal van 2013. Het aantal faillissementen en het hieraan gekoppeld jobverlies is lager dan in diezelfde periode in 2012. Het fabricagesegment laat zelfs geen enkel faillissement optekenen. We zien dan ook een (tijdelijke) stabilisatie van de werkgelegenheid in het fabricagesegment tussen het laatste kwartaal van 2012 en het eerste kwartaal van 2013. In het verwerkingsegment kan er één faillissement opgetekend worden. Alle netto-ontslagen in het eerste kwartaal van 2013 komen voort uit dit faillissement.

In de grafische sector is het aantal faillissementen in de drukkerijsector licht toegenomen in het eerste kwartaal van 2013 ten opzichte van het eerste kwartaal van 2012. Het ermee gepaard gaand banenverlies is echter afgenomen. 18 drukkerijen gingen over kop en deze faillissementen vertegenwoordigen quasi 40% van het aantal netto-ontslagen in het eerste kwartaal van 2013 (69 t.o.v. 174). Uit de vergelijking met 2012 kunnen we afleiden dat er tijdens het eerste kwartaal van 2013 kleinere drukkerijen over kop gaan. Een gemiddeld faillissement gaat gepaard met een verlies aan bijna 4 jobs, terwijl dit in het eerste kwartaal van 2012 5,5 jobs bedroeg. Het grootste aantal faillissementen blijft gesitueerd bij de prepress- en premedia diensten en de overige drukkerijen. De eersten zien marktaandeel verloren gaan onder invloed van het succes van allerhande tools die de prepress taken toegankelijker maken voor een breed publiek van klanten of drukkerijen. De laatste categorie voelt de hete adem van (inter)nationale concurrenten en elektronische alternatieven in zijn nek als gevolg van de digitalisering en globalisering.

Het aantal faillissementen van uitgeverijen en het jobverlies per gemiddeld faillissement neemt licht af in het eerste kwartaal van 2013. In die periode veroorzaakt een totaal aan 7 faillissementen ongeveer 26% van het aantal netto-ontslagen (23 t.o.v. 88).

Tabel 2-8: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector in het eerste kwartaal van 2013

Nace-code	Eerste kwartaal van 2013		Aantal faillissementen		Totaal banenverlies		Verlies voltijdse		Verlies deeltijdse		Banenverlies	
	Sector of subsector		3m2012	3m2013	3m2012	3m2013	3m2012	3m2013	3m2012	3m2013	3m2012	3m2013
1700	Totaal papierindustrie		5	1	81	25	76	24	5	1	0	0
1710	Vervaardiging van papierpulp, papier en karton		1	0	17	0	17	0	0	0	0	0
1712	Vervaardiging van papier en karton		1	0	17	0	17	0	0	0	0	0
1720	Vervaardiging van artikelen van papier of karton		4	1	64	25	59	24	5	1	0	0
1721	Vervaardiging van gegolfd papier en golfkarton en van verpakkingsmateriaal van papier en karton		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1800	Totaal Drukkerijen, reproductie van opgenomen media		16	18	89	69	76	45	13	14	0	10
1810	Drukkerijen en aanverwante diensten		16	18	89	69	76	45	13	14	0	10
1811	Krantendrukkerijen		1	2	1	0	0	0	1	0	0	0
1812	Overige drukkerijen (groot drukwerk)		6	5	18	10	13	1	5	7	0	2
1813	Prepress- en premediadienslen		6	9	7	50	7	36	0	6	0	8
1814	Binderijen en aanverwante diensten		3	2	63	9	56	8	7	1	0	0
5800	Totaal Uitgeverijen		8	7	28	23	26	18	2	5	0	0
5810	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften; overige uitgeverijen		5	7	27	23	25	18	2	5	0	0
5811	Uitgeverijen van boeken		3	4	27	7	25	5	2	2	0	0
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten		1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5813	Uitgeverijen van kranten		1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5814	Uitgeverijen van tijdschriften		0	2	0	14	0	12	0	2	0	0
5819	Overige uitgeverijen		0	1	0	2	0	1	0	1	0	0
Totaal			29	26	198	117	178	87	20	20	0	10

Bron: FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie

Een vergelijking van de faillissementsgegevens voor de papier- en grafische sector over de eerste drie kwartalen van 2012-2013 in Tabel 2-9 brengt een gelijkaardig verhaal voor de papiersector. Het fabricagesegment slaagt er voorlopig in om faillissementen te vermijden, terwijl het verwerkingsegment een lager aantal faillissementen telt dan tijdens de eerste drie kwartalen van 2012. Een gemiddeld faillissement brengt in 2013 voorlopig iets meer jobverlies teweeg (12,5 jobs tijdens 3kw 2013 > 11,5 jobs tijdens 3kw 2012).

De grafische sector wordt echter opnieuw geconfronteerd met een toenemend aantal faillissementen in de eerste drie kwartalen van 2013. Een gemiddeld faillissement in 2013 heeft echter een kleinere impact op de werkgelegenheid aangezien het bijna de helft minder jobs doet verloren gaan (± 5 jobs tijdens 3kw 2013 t.o.v. ± 9 jobs tijdens 3kw 2012). Hetzelfde fenomeen constateren we bij de drukkerijen waar een gemiddeld faillissement in de eerste drie kwartalen van 2013 ongeveer 6 jobs verloren doet gaan, terwijl dit in diezelfde periode in 2012 nog 12 jobs bedroeg. Hoewel het aantal faillissementen in de drukkerijensector blijft toenemen, constateren we dat er steeds kleinere drukkerijen over kop gaan. Hetzelfde geldt voor de uitgeverijen waar een gemiddeld faillissement tijdens de eerste drie kwartalen van 2013 ongeveer 1,89 jobs doet verdwijnen, terwijl dit in diezelfde periode in 2012 2,44 jobs doet verdwijnen. Over het algemeen kunnen we besluiten dat de grafische sector onder druk blijft staan, gezien het toenemend aantal faillissementen. Toch worden vooral kleinere bedrijven hier het slachtoffer van wat een minder negatieve impact heeft op de totale werkgelegenheid.

Tabel 2-9: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector (eerste 3 kwartalen van het jaar)

Nace-code	Eerste 9 maanden van 2013	Aantal faillissementen		Totaal banenverlies		Verlies voltijdse banen		Verlies deeltijdse banen		Banenverlies loontrekkende	
		9m2012	9m2013	9m2012	9m2013	9m2012	9m2013	9m2012	9m2013	9m2012	9m2013
1700 Totaal papierindustrie	7	2	86	25	79	24	5	1	2	0	
1710 Vervaardiging van papierpulp, papier en karton	1	0	17	0	17	0	0	0	0	0	
1712 Vervaardiging van papier en karton	1	0	17	0	17	0	0	0	0	0	
1720 Vervaardiging van artikelen van papier of karton	6	2	69	25	62	24	5	1	2	0	
Vervaardiging van gegolfd papier en golfkarton en van											
1721 verpakkingsmateriaal van papier en karton	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
1800 Totaal Drukkerijen, reproductie van opgenomen media	41	50	496	313	424	237	66	60	6	16	
1810 Drukkerijen en aanverwante diensten	40	49	494	313	424	237	66	60	4	16	
1811 Kranlendrukkerijen	3	3	2	4	0	4	1	0	1	0	
1812 Overige drukkerijen (groot drukwerk)	22	18	353	208	298	152	54	50	1	6	
1813 Prepress- en premediadiensten	9	24	17	60	15	44	2	6	0	10	
1814 Binderijen en aanverwante diensten	6	4	122	41	111	37	9	4	2	0	
5800 Totaal Uitgeverijen	25	28	61	53	51	32	6	15	4	6	
5810 Uitgeverijen van boeken en tijdschriften: overige uitgeverijen	21	27	58	53	49	32	6	15	3	6	
5811 Uitgeverijen van boeken	11	12	30	10	28	5	2	3	0	2	
5812 Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
5813 Uitgeverijen van kranten	3	2	23	17	21	12	2	5	0	0	
5814 Uitgeverijen van tijdschriften	3	11	2	24	0	14	2	6	0	4	
5819 Overige uitgeverijen	3	2	3	2	0	1	0	1	3	0	
Totaal	73	80	643	391	554	293	77	76	12	22	

Bron: Fod Economie, KMO, Middenstand en Energie

3 Conclusie

3.1 Pulp

Een belangrijke grondstof voor de papier- en grafische sector is de papierpulp. Daarom houden we eerst de prestaties van de Belgische pulpbedrijven tegen het licht. Zij produceren de eerste drie kwartalen van 2013 meer verse pulp dan diezelfde periode in 2012. Dit resulteert echter niet in een verhoogde afname van pulp door binnenlandse of buitenlandse papier en kartonproducenten. Hieruit kunnen we afleiden dat de pulpproducenten met hun pulpoverschot voorraden hebben aangelegd.

Als we de Europese pulpprijzen bekijken die richtinggevend zijn voor België lijken deze van een overaanbod in de eerste helft van 2013 geen hinder te ondervinden. Tijdens de tweede helft van 2013 lijkt de BKHP pulp echter toch te lijden onder een (tijdelijke) overcapaciteit. In Europa verzwakt de vraag naar BKHP pulp afkomstig van eigen producenten van houtvrij papier en Aziatische papierproducenten. Daarenboven neemt het aanbod toe wat een prijsdaling in de hand werkt. Een gelijktijdig verzwakte uitvoer en versterkte invoer van pulp doet de internationale handelspositie van Belgische pulpproducenten afzakken.

3.2 Papier

De pulp wordt aangewend door de papierproducenten om papier- en karton (artikelen) te produceren. Ondanks het toegenomen aanbod aan papierpulp trekken de Belgische papierproducenten hun productie niet op tijdens de eerste drie kwartalen van 2013. De productie van verpakkingspapier- en karton trekt echter wel aan in deze periode. Voorlopig blijft dit een groeisegment, zij het dat de productietoename in België ieder jaar afneemt. Voor verpakkingen bestaat er geen digitaal alternatief. Daarenboven neemt de vraag naar verpakkingen toe met het groeiend succes aan bestellingen via internet en huis aan huis leveringen. Deze meer geïndividualiseerde aanpak zien we ook terug komen in de productie van meer gepersonaliseerde verpakkingen.

In tegenstelling tot de bloeiende markt van het verpakkingspapier, bevindt de markt van het grafisch papier zich in het slop. Digitale alternatieven veroveren marktaandeel op de gedrukte kranten, boeken, reclamebladen waardoor de vraag naar dit typepapier afneemt. De markt van de gedrukte reclame is daarenboven zeer gevoelig voor conjunctuurinvloeden wat de situatie penibeler maakt. Hetzelfde geldt voor kantoorpapier dat onder invloed van de laagconjunctuur en de opmars van paperless offices een belangrijk marktaandeel ziet verdwijnen. Dit zet de prijzen vanzelfsprekend onder druk. In vergelijking met de dalende Europese prijzen, houden de Belgische prijzen voor grafisch papier (maco m/h, maco z/h en offset z/h) toch relatief goed stand. Deze prijsstabilisatie is echter het resultaat van lange termijn contracten waar met vaste prijzen wordt gewerkt. Een prijsverlaging van grafisch papier in België is dan ook te verwachten in de toekomst.

De fabrikanten van papier en karton kijken in 2013 echter aan tegen een sterke achteruitgang van hun conjunctuurcurve. Tijdens de eerste drie kwartalen van 2013 produceren ze minder papier en karton. Ondanks de afgenomen productie, neemt de bezettingsgraad van hun productiecapaciteit toch toe naar een relatief hoog niveau van 97,5%. Dit kan verklaard worden door de afbouw van productiecapaciteit door de bestaande producenten. De sterke daling van de investeringen in de eerste helft van 2013 ten opzichte van diezelfde periode in 2012, duiden op het niet hernieuwen van de productiecapaciteit.

De productie van papier- en kartonartikelen vertoont in de eerste helft van 2013 een voorzichtig opwaartse conjunctuurcurve. De lage toename van de bezettingsgraad en de afname van de investeringen voorspellen echter een vermoedelijke terugval van de conjunctuurcurve in het tweede deel van 2013. De recent waar te nemen neerwaartse knik van de conjunctuurcurve is hier het bewijs van. Toch zijn er ook hoopgevende resultaten voor de omzetcijfers in de eerste jaarhelft.

De conjunctuur in de papier- en kartonindustrie kent in de loop van 2013 een achteruitgang en dit is bijna uitsluitend te wijten aan de verslechterde prestaties van de producenten in het fabricagesegment. Er worden minder papier en karton (artikelen) in- en uitgevoerd en de internationale handelspositie van de papierindustrie gaat erop achteruit.

3.3 Grafische sector

De grafische ondernemingen zijn afnemers van papier. Hoe meer grafisch drukwerk zij produceren en verhandelen, hoe groter de vraag naar papier. Hun prestaties hebben dus een wezenlijke invloed op de papiersector.

De grafische sector kampt echter met moeilijkheden om zijn positie in de huidige waardeketen te bestendigen. De waardeketen van het drukwerk is onder invloed van de digitalisering uitgebreid met digitale alternatieven. Het gedrukt medium is een onderdeel van een groter geheel aan communicatiediensten geworden. Hierbij heeft het marktaandeel verloren ten opzichte van de digitale media. Daarenboven zijn bepaalde grafische producten, zoals gedrukte reclame, conjunctuurgevoeliger dan andere wat extra druk zet op de grafische sector.

Sinds midden 2011 kent de grafische sector een aanhoudende conjunctuurverslechtering. Ook 2013 vormt hier geen uitzondering op, hoewel de brutocijfers een neiging tot verbetering vertonen naar het einde van 2013 toe. Dit is ook te zien aan de voorzichtige opwaartse knik in de afgevlakte conjunctuurcurve. Niettemin komt het conjunctuurniveau steeds dichterbij de buurt van het dieptepunt in 2009. Het moment waarop de economische crisis zich het sterkst liet voelen in de sector. Er heerst een overcapaciteit op de grafische markt en deze wordt onderlijnd door de lage bezettingsgraad van de productiecapaciteit in het derde kwartaal van 2013. Deze overcapaciteit is niet alleen een Belgische aangelegenheid. Hierdoor wordt de internationale concurrentie steeds harder. Het handelsoverschot van de grafische sector gaat achteruit. Doch het overschot wijst voorlopig op een afdoend concurrentievermogen in het buitenland.

Een relatief lage bezettingsgraad van de productiecapaciteit gaat in de grafische sector traditioneel gepaard met een relatief laag investeringsniveau. Dit geldt ook voor de eerste helft van 2013. Wat toch opvalt, is de sterke toename van de investeringen in de uitgeverijensector in de eerste jaarhelft. Als we de investeringen binnen een ruimere periode, van 2005 tot nu, bekijken past dit echter binnen het cyclisch verloop dat we bij de investeringen van de uitgeverijen kunnen waarnemen.

3.4 Tewerkstelling

De overcapaciteit en druk op de papier- en grafische markt laten zich voelen in de tewerkstellingscijfers. De analyse van de tewerkstellingscijfers gebeurt in relatie met de tijdelijke werkloosheids- en faillissementscijfers.

Ondanks de verslechterende conjunctuur in de papierindustrie in 2013, neemt het aantal ontslagen eind 2012 en begin 2013 minder sterk toe. Dit ligt in lijn met de faillissementscijfers. De werkgelegenheid in het fabricagesegment in het eerste kwartaal van 2013 stabiliseert ten opzichte van het vorige kwartaal. Dit segment laat in diezelfde periode eveneens geen faillissementen optekenen. Toch is het tewerkstellingsniveau beduidend lager dan een jaar geleden. De werkgelegenheid in het verwerkingsegment neemt verder af in het eerste kwartaal van 2013. Bijna het volledig aantal netto-ontslagen komt voort uit faillissementen. Een toename van de tijdelijke werkloosheid tijdens het laatste kwartaal van 2012 en het eerste kwartaal van 2013 wendt in eerste instantie een verdere toename van het aantal ontslagen af. De achteruitgang van de conjunctuur in de papierindustrie tijdens het verder verloop van 2013 gekoppeld aan de hoge tijdelijke werkloosheid zou enerzijds wel eens tot een nieuwe ontslagen ronde kunnen leiden. Anderzijds zien we dat er in het tweede en derde kwartaal van 2013 geen ontslagen zijn bijgekomen door faillissementen.

De verdere achteruitgang van de conjunctuur in de grafische sector in 2013 brengt repercussies mee voor de werkgelegenheid. In tegenstelling tot de papiersector wordt in de grafische sector in het eerste kwartaal van 2013 een sterkere toename van het aantal ontslagen vastgesteld. Een minderheid hiervan vloeit voort uit faillissementen van drukkerijen en uitgeverijen. Bij de drukkerijen wegen de faillissementen iets sterker door in de ontslagen. Ze zijn goed voor 40% van de ontslagen, tegenover 26% in de uitgeverijensector. Een sterkere toename van de effectieve ontslagen houdt vermoedelijk verband met de afgebouwde tijdelijke werkloosheid in de voorgaande periode. Door de verdere achteruitgang van de conjunctuur in de grafische sector veert de tijdelijke werkloosheid opnieuw op in het eerste kwartaal van 2013. De twee daaropvolgende kwartalen vermindert de tijdelijke werkloosheid geleidelijk. Gegeven de penibele conjuncturele situatie van de grafische sector, werd deze vermoedelijk afgebouwd door ontslagen. Daarenboven neemt het aantal faillissementen ook toe in deze periode. Toch worden vooral kleinere grafische bedrijven het slachtoffer van een bankroet wat ertoe leidt dat een faillissement gemiddeld een kleinere impact heeft op de werkgelegenheid. Binnen de grafische sector zijn het voornamelijk de prepress bedrijven, de overige drukkerijen en de uitgeverijen van boeken en tijdschriften die te kampen hebben met insolventie. De prepress- en premedia bedrijven zien hun marktaandeel o.a. verloren gaan onder invloed van het succes van allerhande tools die de prepress taken toegankelijker maken voor een breed publiek van klanten of drukkerijen. Als gevolg van de digitalisering en globalisering voelen de overige drukkerijen en uitgeverijen van boeken en tijdschriften de hete adem van (inter)nationale concurrenten en elektronische alternatieven.

3.5 Algemeen

De grafische sector staat zwaar onder druk van de digitalisering en de globalisering. Hierdoor is een structurele overcapaciteit ontstaan op de markt van de papier- en grafische producten. De harde prijsconcurrentie die hieruit voortspuit doet de marges van papier- en grafische bedrijven afkalven. Dit effect wordt nog versterkt door de algemene slechte economische conjunctuur, waardoor de conjunctuurgevoelige segmenten, zoals de gedrukte advertenties het extra moeilijk hebben. Vooral in de grafische sector noteren we opnieuw een groot aantal faillissementen, toch brengt een gemiddeld faillissement in 2013 voorlopig minder jobverlies voort dan in 2012. Het zijn dus kleinere grafische bedrijven die in 2013 de deuren sluiten.

4 Bibliografie

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, De economische conjuncturele ontwikkeling in de papier- en grafische industrie CRB 2013-0151

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN, De economische conjuncturele ontwikkeling in de papier- en grafische industrie CRB 2013-0812

CEPI, Sustainability Report 2013, http://www.cepi-sustainability.eu/uploads/Full_sustainability2013.pdf

CEPI, The Two Team project, November 2013, http://www.unfoldthefuture.eu/uploads/finaltwoteamprojectreport_websitepdf.pdf

COBELPA, maandelijkse statistische gegevens

COBELPA, <http://www.cobelpa.be/nl/pu19.html>

DE KAMER, <http://www.lachambre.be/>

European Economic Forecast, autumn 2013, http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2013_autumn_forecast_en.htm

EU, richtlijn gericht op de bestrijding van de betalingsachterstand bij handelstransacties, 2011/7/EU

EUROSTAT, ESI (Economic Sentiment Indicator)

FEBELGRA, magazine Factua

FILPAP, prijsgegevens

FOEX, Fins privébedrijf dat de prijsindexen van Europese pulp, papier en kringlooppapier registreert, <http://www.foex.fi/>

GRAFISCH NIEUWS, maandblad

LA LETTRE DU PAPIER, Franstalig tweewekelijkse nieuwsbrief over de papierindustrie

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Conjunctuurbarometer

NATIONALE BANK VAN BELGIE, maandelijkse en driemaandelijkse conjunctuurenquêtes

RISI, <http://www.risiinfo.com>